

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

МИЛОШ Н. ТУРИЋ

КЛАСИЧНО НАСЛЕЂЕ НА РАЗМЕЂИ
ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ

МИЛОШ Н. ЂУРИЋ – КЛАСИЧНО НАСЛЕЂЕ
НА РАЗМЕЂИ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COLLOQUES SCIENTIFIQUES

Volume CCI

CLASSE DE LANGUE ET LITTERATURE

Volume 33

MILOŠ N. ĐURIĆ – HERITAGE CLASSIQUE
DANS LA ZONE FRONTALIERE ENTRE
LE TRADITIONNEL ET LE MODERNE

ACTES DU COLLOQUE TENU LE 21 DECEMBRE 2017
A L'ACADEMIE ET A LA FACULTE DE PHILOSOPHIE
DE L'UNIVERSITE DE BELGRADE

Reçu à la IXe séance de la Classe de langue et littérature, le 24 décembre 2019

Rédacteur
membre de l'Académie
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига ССИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 33

МИЛОШ Н. ЂУРИЋ – КЛАСИЧНО
НАСЛЕЂЕ НА РАЗМЕЂИ
ТРАДИЦИОНАЛНОГ И МОДЕРНОГ

ЗБОРНИК НАУЧНОГ СКУПА ОДРЖАНОГ 21. ДЕЦЕМБРА 2017.
У САНУ И НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА
У БЕОГРАДУ

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности, 24. децембра 2019.

Уредник
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Уређивачки одбор
*Злаша Бојовић, Јасмина Грковић-Мејџор, Александар Лома,
Ненад Рисковић, Дарко Тодоровић*

Уредник
Злаша Бојовић

Рецензенти
Злаша Бојовић, Слободан Грубачић, Јован Делић

Коректура
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

Штампа
ЈП Службени гласник

ISBN 978-86-7025-922-5

САДРЖАЈ

УЗ ОВО ИЗДАЊЕ 7

ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ

Академик Владимир Костић, председник САНУ 11

Академик Предраг Пипер, секретар Одељења језика
и књижевности САНУ 12

академик Александар Лома, редовни професор
Филозофског факултета Универзитета у Београду 13

ЖИВА СЕЋАЊА НА МИЛОША Н. ЂУРИЋА

МИОДРАГ СТОЈАНОВИЋ: Сећање на легендарног
и драгог професора. 17

ПРЕДРАГ БАЈЧЕТИЋ: Успомене о професору Милошу Ђурићу. 21

МИЛОШ ЈЕВТИЋ: Милош Н. Ђурић 27

МИЛОВАН ВИТЕЗОВИЋ: Две песме о Милошу Ђурићу 31

ВОЈИСЛАВ П. ЈЕЛИЋ: Чика Миши у част. 35

РЕФЕРАТИ

МИОДРАГ ЛОМА

Књижевноисториографски приступ Милоша Ђурића
хеленској књижевности 41

MIODRAG LOMA

Miloš N. Đurićs literaturgeschichtlicher Zugang zu der
hellenischen Literatur 67

БОГОЉУБ ШИЈАКОВИЋ	
Филозофија живота на видовданским крилима:	
О раним радовима Милоша Ђурића	69
BOGOLJUB ŠIJKOVIĆ	
Philosophy of Life on the Wings of Vidovdan:	
On Miloš Đurić's Early Writings	106
ИРИНА ДЕРЕТИЋ	
Зашто је Милош Н. Ђурић и филозоф?	109
IRINA DEREĆIĆ	
Why is Miloš N. Đurić also a Philosopher?	130
БОРИС МИЛОСАВЉЕВИЋ	
Филозофска схватања Милоша Н. Ђурића	131
BORIS MILOSAVLJEVIĆ	
Philosophical views of Miloš N. Đurić	158
ВОЈИН НЕДЕЉКОВИЋ	
<i>Расправа о блаженом животију</i> : Терминологија и стил	
Сенеке Филозофа у српском преводу Милоша Н. Ђурића	159
VOJIN NEDELJKOVIĆ	
Seneca's terminology and style as reflected in the translation	
of <i>De vita beata</i> into Serbian by M. N. Đurić	179
ДАРКО ТОДОРОВИЋ	
Аристофанове <i>Жабе</i> у необјављеном преводу Милоша Н. Ђурића	181
DARKO TODOROVIĆ	
Aristophanes' <i>Frogs</i> in an unpublished translation by Miloš N. Đurić	206
ДРАГАНА ДИМИТРИЈЕВИЋ	
У потрази за <i>златним добом</i> : Поводом расправе	
„Софокле и Хорације“ Милоша Н. Ђурића	207
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ	
In search of the <i>Golden Age</i> : On the article “Sophocles and Horace”	
by Miloš N. Đurić	218

УЗ ОВО ИЗДАЊЕ

Пре четири године навршило се пола века од смрти академика Милоша Н. Ђурића (1892–1967), великог српског класичног филолога, филозофског писца, педагога и преводиоца. Тим поводом Српска академија наука и уметности у сарадњи са Одељењем за класичне науке Филозофског факултета у Београду организовала је једнодневни научни скуп под називом „Милош Н. Ђурић – класично наслеђе на размеђи традиционалног и модерног“, који је одржан 4. децембра 2017. године у САНУ и на Филозофском факултету.

Овај вредни јубилеј био је прилика да се још једном, са временске дистанце од пола века, евоцира успомена на личност чија је интелектуална, академска и јавна делатност оставила дубоког трага у српској и југословенској култури XX века. Измењена временска перспектива омогућила је да се дело професора Ђурића – обележено у исти мах снажним утицајима домаће културне традиције и модерних духовних струјања савремене Европе – сагледа у ширем идејно-историјском контексту преласка са традиционалног, деветнаестовековног, епског и национално-романтичарског, на модерни европски концепт националне културе, посебно с обзиром на њен однос према наслеђу класичне старине. Професору Милошу Ђурићу припала је, у том смислу, репрезентативна улога идејног посредника и споне међу два формативним епохама у развоју модерне српске културе, старијом и млађом.

Композиција зборника понавља дводелну структуру програма скупа. Први део, насловљен „Жива сећања на Милоша Н. Ђурића“, обухвата махом казивања некадашњих ученика старог професора. (Ваља подсетити да су нас двојица говорника у међувремену, нажалост, заувек напустили, па тако њихове беседе остају као драгоцени траг последњег обраћања са јавне говорнице

– нека врста двоструког документа.) Кроз „Сећања“ провејава јединствени сентимент. Пред нама искрсава лик легендарног чика Мише, окружен ауром анегдотског и романтичног, поентираним епизодама из студентског живота у једно давно прохујало време, које његови сведоци дозивају у сећање са природним нагласком на субјективном, личном и емотивном – на присном, људском доживљају вољеног ментора чији је духовни утицај, према признању већине беседника, у великој мери обележио њихове животе и каријере.

Други, већи део зборника, са прозаичнијим заглављем „Реферати“, у целини помера визуру, скрећући је у правцу објективног, критички дистанцираног приступа духовној заоставштини академика Милоша Ђурића, његовој вишеструкој историјској улози као културног прегаоца у области филозофије, класичне филологије и превођења с класичних језика. Неки од ових радова неизбежно делују као ненамерни коректив романтичне представе из „Сећања“. (Тако је између двеју асиметричних половина зборника успостављен својеврсни дијалог – неподвижни „нупродукт“ његове самосталне унутарње динамике.) Посебну вредност чине радови који бацају ново светло на Ђурићев филозофски опус. Овај је задуго остао занемарен, недовољно проучен и неадекватно вреднован, заклоњен сенком великог филолошког и преводилачког дела. Филозофски концепт младог Ђурића (у међуратном периоду) чини оригинални покушај синтезе бергсоновског витализма и интуиционизма са традиционалним елементима домаћег духовног наслеђа, посебно српске народне епике и њеног иманентног етоса земаљске жртве и духовног васкрсења. Виталистички креативизам Анрија Бергсона, удружен са креативним начелом народног духа који се непрестано стваралачки препорађа кроз страдање и жртву, пропуштен је притом кроз национално-романтичарску призму идејног концепта Видовданске етике и Косовског завета, као и поетско-филозофске мисли Лазе Костића (чији се утицај на формирање Ђурићевог погледа на свет тешко може преценити). Такав филозофски програм одредиће, са своје стране, и сам општи приступ тумачењу хеленске старине и вредновању њене духовне баштине, посебно кроз оригинално спајање хеленских са средишњим мотивом српског националног мита. Видовданска компонента и препознавање обриса њеног класичног, индоевропског архетипа у највишим творевинама хеленског епа и трагедије, посебно оне Есхилове, представља, тако, имплицитни лајтмотив целокупних Ђурићевих студија хеленске књижевности и филозофије, нарочито хеленске етике. Посматрани из данашње перспективе, ови теоријски постулати откривају своју историјску условљеност и ограничења. Превазиђени као могуће теоријско полазиште и методолошки оријентир у савременим студијама хеленске, античке или српске књижевности, они се указују као реликт једне старије школе мишљења, још дубоко укорени у романтичарским, хердеровским категоријама духа нације, народне културе и народног етоса, схваћених као одлучујући чиниоци при настанку најрепрезентативнијих остварења једне националне књижевности. Отуда није погрешно рећи да класичнофилолошко

дело Милоша Ђурића на логичан начин завршава и заокружује једну важну, наиме почетну и формативну епоху у историјату модерне класичне филологије у Срба (започету са Јованом Туроманом, оснивачем академске наставе класичне филологије у нас). У том светлу размотрена је и поетика Ђурићевих превода са класичних језика, која је и сама суштински обележена утицајем позноромантичарске поетике националне херојске драме и епа, у првом реду певањем и мишљењем Лазе Костића.

Зборник, тако, у извесном смислу пружа бар два становишта са којих је могуће сагледати личност и дело великог српског хеленисте Милоша Н. Ђурића. Можемо их, сасвим условно и неизбежно недостатно, означити као „традиционално“ и „критичко“.

Свако на свој начин открива по једног *ауџенџичној* Милоша Ђурића. Зато би сваки покушај њиховог искључивог раздвајања или сучељавања неизбежно водио једностраној и, у крајњем исходу, *неауџенџичној* слици. Инсистирање на традиционалном портрету науштрб историјског, који се помаља из модерне критичке реконструкције, као и оно супротно, искључиво инсистирање на историјској тачности, која би ишла за дефинитивним уклањањем наноса легендарног и „митског“ – подједнако је погрешно као и насилно редуccionистичко лучење тзв. историјског Сократа од оног којег су нам завештали Платонов дијалози и Ксенофонтове *Усиомене*. Издвајање историјског из Сократа успомена спада, разуме се, у један од неопходних професионалних задатака сваке озбиљне историје грчке филозофије. Па ипак, колико год да проширује поље специјалних знања једне историјске дисциплине, оно нема утицаја на чињеницу да ће онај уистину делотворни, живи, надахњујући и свагда утицајни Сократ увек бити управо Сократ *Ајолоије*, *Гозбе* и *Федона* – стваран колико и легендаран, историјски колико и идеализован предањем и успоменама његових ученика. Зато смо, чини се, најближи истини ако и портрету „највећег Јелина међу Србима“ оставимо – као *јодједнако ауџенџична* – оба лица његове сократске херме: и оно историјско, „демитологизовано“, критички осветљено и реконструисано у контексту једног јасно омеђеног културно-историјског тренутка – али и оно легендарно, које је, иако мање егзактно у смислу историјске тачности (и отуда „ванвремено“ и „митско“), у сваком случају елементарније, интуитивно и емотивно пријемчивије чак и стручној публици састављеној од професионалних зналаца. Чини се да у томе лежи специфична вредност и саме фамилијарне синтагме „чика Миша“, која, за разлику од тачног, официјелног имена, презимена и средњег слова, садржи и нешто од ове елементарне, афективно обојене сократске конотације: архетипске представе старог, строгог и нежног учитеља напредне младежи, који, кад устреба, постаје неустрашиви глас савести свога полиса – народни учитељ.

Уређивачки одбор

ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ

Академик Владимир Костић, председник САНУ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности, поштовани организатори скупа, даме и господо,

Дубоко верујем да је у разним ситуацијама када се неко, било ко – укључујући и њене чланове – нађе у каквом односу са САНУ и потребом да о њој донесе суд неопходно да пре било какве реакције, макар летимично, прочита више од хиљаду и четири стотине имена оних који су је, заправо, чинили свих ових година. Могуће је, коначно, да и овакви скупови којима обележавамо значајна имена наше куће превасходно служе да нас подсети на то и опомену да нам је скромност неопходна. То важи и данас када се присећамо имена академика Милоша Ђурића, скупом под називом „Милош Н. Ђурић – класично наслеђе на размеђи традиционалног и модерног“.

Сасвим кратко, Милош Ђурић, рођен 1892. године у Бенковцу, постаје дописни члан САНУ 1955, а редовни 1961. године. Најстарији од осморо деце – дозволићете ми да вас класичаре, филологе и лингвисте, „пецнем“ овом чињеницом – најпре је студирао медицину, а тек касније филозофију и класичну филологију, да би 1920. године дипломирао у Београду на Филозофском факултету и потом постао и остао једна од легенди Београдског универзитета, коме ће иначе 1928. године бити „додељен на рад“. И то не само због истраживања на томе да он предаје етику, која ће га коштати хапшења и затвора на Бањици! Академик Милан Будимир и проф. Ксенија Марицки-Гађански указују на име *чика Миша*, како су га сви звали, али не из примитивне потребе за насилним фамилијаризовањем нити из лицидерске нежности, већ као

израз истинског поштовања, једнозначна шифра, код који други не могу да носе. Било би неумесно да, поред оних који су га и лично познавали, износим биографске детаље или детаље његовог рада, у који ће на овом скупу, верујем, бити неизбежни и аутентично интерпретирани, али се треба подсетити наслова изложбе поводом 100-годишњице рођења у Народној библиотеци Србије: „Највећи Јелин међу Србима“.

Приче и преводи из хеленске старине неопажено су постали део нашег етоса, и у различитим друштвеним, историјским ситуацијама једноставно спонтано израњају на површину.

На пример, у нашим данашњим поделама готово је лековито присећање на Атину и Перикла из *Историје старих Грка* Милоша Ђурића. Цитирам: „кад га је једном на тргу некакав безобразан и неотесан човек цео дан псовао и грдио, он [Перикле] је то ћутке подносио и при томе чак свршавао некакав хитан посао. Увече се спокојно враћао кући, а онај га човек пратио, вичући за њим непрестано свакојаке погрде. А кад је хтео да уђе у кућу – био је већ мрак – нареди једном слуги да узме буктињу и да тога човека одведе и испрати кући.“

На крају, мени су посебно драге констатације академика Милоша Н. Ђурића да интелектуални рад – сасвим супротно од оног што ми упорно покушавамо да прикажемо млађима – није ни мучан ни досадан, нешто попут сизифовског напора и претенциозне прометејске жртве. То је, пре, једноставно радост, чиста радост стварања, игре. Без те радости, без те игре тешко да има креације, а чини ми се да ми данас управо о томе говоримо. Хвала вам.

Академик Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности,
Уважени поштоваоци личности и дела академика Милоша Н. Ђурића,
Част ми је да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа посвећеног сећању на редовног члана Српске академије проф. Милоша Н. Ђурића, хеленисту, филозофа и филолога.

Класична филологија увек је имала је у Српској академији истакнуте представнике, а проф. Милош Ђурић један је од не само најугледнијих него и широј јавности најпознатијих међу њима, како због свога дела, тако и због своје упечатљиве личности.

Како сведочи његова биографија, Милош Ђурић је као мало који професор универзитета не само учио, него и васпитавао, и то не само речима,

а био је и велики зналац и речити беседник, него и личним примером, и то не само у стварима свакодневног живота и рада, него и у ситуацијама када чврстина личног става доводи и властити живот у питање, када човек својим ставом сведочи спремност на свесну жртву у име идеала, начела и убеђења.

Један од првих радова академика Милоша Ђурића био је посвећен видовданској етици (1914), чега се вреди сетити посебно у периодима националних и личних посустајања, када и у речима великог проф. Милоша Ђурића можемо имати поуздан ослонац.

Етика је имала изузетно важно место и у научном, и у наставном, и у преводилачком раду проф. Милоша Ђурића, а и у његовом односу према људима и друштву. Мало је српских професора универзитета чији се чувени искази цитирају скоро као изреке великана грчке и римске цивилизације, искази које сваки наш образовани човек зна, или би требало да их зна, и да се њима надахњује, посебно у времену када етика није особито омиљена ни у теорији ни у животу.

Овај научни скуп одлична је прилика не само да најмеродавнији истраживачи изнесу резултате својих истраживања о делу академика Милоша Ђурића, него да, такође, у широј јавности ојача сећање на једног од најбољих представника Српске академије, као и српске науке и културе уопште.

Још једном у име Одељења језика и књижевности САНУ поздрављам све присутне и желим скупу успешан рад.

Академик Александар Лома,
професор Филозофског факултета у Београду

Како се в.д. декана Филозофског факултета због обавеза на факултету није могао одазвати позиву да говори на овом отварању, мени је запала дужност да вас поздравим у име другог суорганизатора нашег скупа. Догађаји попут овог значе оживљавање и јачање вековних спона између двеју установа од стожерног значаја у српској науци и култури. Међу њима персоналне споне нису једине, али су важне, а једна од најмаркантнијих био је Милош Н. Ђурић. Списак других имена био би предуг за ову прилику, али дозволите ми да, са добрим поводом, поменем још једно. Ове године навршиле су се две деценије од смрти другог класичног филолога у редовима Одељења језика и књижевности, Мирона Флашара. Та годишњица биће обележена тротомном едицијом његових изабраних дела у заједничком издању Матице српске, САНУ и Филозофског факултета. Оно је приређено, носиће на себи

ову годину, а пошто почетком идуће године изађе из штампе, надам се да ћемо га промовисати на овом истом месту и пред овом публиком.

Пре педесет година ја сам још ишао у основну школу у Ваљево. Када сам се 1973. уписао на Одељење за класичне науке Филозофског факултета, чика Миша је већ био прешао у легенду. Никад га нисам уживо видео, а камоли упознао. Али ипак се не бих шест година након његове смрти нашао тамо, где сам на крају и остао, да није било њега. У првом разреду гимназије, обавезна лектира биле су *Илијада* и *Одисеја*, у његовом препеву. Посредством Милоша Ђурића, ја сам се са петнаест година заљубио у старогрчку епику и то је било пресудно за моју доцнију одлуку шта ћу студирати. Завршило се тако што сам деценијама читао и тумачио хомерске спевове у оригиналу са својим студентима. Може се рећи да је чика Миша био мој духовни проводација, који ме је здружио са старом, али прелепом господом званом Класична филологија, којој, уз повремене авантуре са млађим дамама као што су Славистика и Индоевропеистика, до данас остајем веран.

Надам се да ова моја исповест није била неприкладан увод у казивања о Милошу Ђурићу из уста људи који су, за разлику од мене и већине нас овде присутних, имали привилегију да га лично упознају и сачувају као драгоценост у своје памћењу.

ФИЛОЗОФСКА СХВАТАЊА МИЛОША Н. ЂУРИЋА¹

БОРИС МИЛОСАВЉЕВИЋ*

А п с т р а к т. – За разумевање филозофских схватања Милоша Н. Ђурића потребно је, поред списка, узети у обзир биографију и утврдити податке из његовог живота на основу историјских извора, пре свега архивске грађе, али и мемоарских записа сачуваних у заоставштинама савременика. Разлика између младалачког панхуманизма и каснијег педагошког рада на грчкој филозофији представља средишње питање његовог интелектуалног развитка. Иако је био заступник интуиционизма и критичар неокантовства, Ђурић није одбацивао логику, нити се у филозофским промишљањима сасвим предао спонтаним асоцијацијама, као неки његови филозофски савременици између два рата. Ђурић је припадао свом времену и његова филозофска схватања треба разумевати у контексту филозофских схватања његових савременика.

Кључне речи: „философија панхуманизма“, видовданска етика, неокантовство, интуиционизам, логика, етика, мит

Поводом наслова овог текста потребно је, из поштовања према становиштима која је заступао Милош Ђурић, дати једну напомену. Морао бих да нагласим да се он не би сложио са насловом због свима добро познатог доследног залагања за коришћење речи философија, а не филозофија. У једном интервјуу из 1958. године, на питање шта га је највише разгневило у животу одговорио је: „Највише ме разгневе неписмени коректори у издавачким предузећима: кад предам рукопис за штампу, па ми такав недоучени коректор у речи философија с исправља у з, јер само је философија исправно, а филозофија пишу само они који у ствари немају никакве везе са философијом.“² А на питање чега се највише клонио у животу одговорио је: „Досадних политиканата и сујетних ‘филозофа’“.³

О Ђурићевом језичком пуризму много је пута било речи и он је, слободно се може рећи, већ прешао у анегдоте и легенде Београдског универзитета, пошто свако помињање његовог имена најпре буди асоцијацију на

---

* Балканолошки институт САНУ, имејл: borismiloss@gmail.com

¹ Рад је написан у оквиру пројекта бр. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Богдан Дечермић, „Снове снивам, снивам снове...“, 11 питања др Милошу Ђурићу, *Сјорџ и свеџ* (30. децембар 1958).

³ Исто.

изговор грчких речи, пре свега речи „филозофија“, односно „философија“ и добро познате и много пута поновљене разлоге које је Ђурић износио у прилог изговора „филозофија“, али, неретко, поготово код оних који су имали прилике да буду његови студенти, и Кикерона, Кајсара и слично. Један његов некадашњи студент ми је причао како је Ђурић испитивао студенте на отвореном, у парку на Топличиним венцу, као и о шаливом начину на који им се обраћао. Ове анегдоте су као доксографске приче о грчким мудрацима и првим филозофима, Талету, или Хераклиту Мрачном. Чика Миша је умео да својим студентима пренесе љубав према хеленској култури, историји и језику. Добро је познат његов велики допринос разумевању важности класичног образовања које је у Београду било потиснуто реалним правцем и фаворизовањем природних наука. Његови бројни преводи античких дела учинили су хеленску и римску културу блиском српском читаоцу. Одушевљење које је будио код студената и поштовалаца потврдило је да постоји живо интересовање за класично образовање.

Иако је то добро познато, ипак треба укратко поновити разлоге за употребу речи „филозофија“ са „с“. У часопису *Жива Анџика* Милош Ђурић је 1962. године објавио кратак текст под насловом „Философија, а не филозофија“.⁴ Реч је о Ђурићевој реакцији на правила о „заменеивању хеленских и латинских гласова“ изнесена у 17. глави *Правойиса срѣскохрвајској књижевној језика* објављеног 1960. године.⁵

Аргументација је јасна и сасвим логична. Ђурић цитира *Правойис*: „Сугласник с међу самогласницима замењује се са з и у грчким и у латинским речима, према традиционалном изговору тога латинског гласа“.⁶ Указује да се „поред осталих примера, као примери таквих речи узимају хеленске речи *philosophia* и *philosophos*, које би, према томе правилу, требало да се изговарају и пишу као филозофија и филозоф“.⁷ Ђурић истиче да је пример речи „филозофија“ погрешан јер противречи правилу изнесеном у истом *Правойису* према којем промена гласа с у глас з не важи за сложенице. Ђурић опет цитира *Правойис*: „На почетку другог дела сложенице с не прелази у з“.⁸ Као пример наводи се сложеница а-симетрија. Ако је правило да на почетку другог дела сложенице с не прелази у з, онда исто правило важи и за реч фило-софија, пошто је такође реч о сложеници насталој од речи филео (волим) и софиа (мудрост). Овим силогизмом Ђурић сматра да је решио проблем и јасно указао на противречности изнесене у тексту *Правойиса* из 1960. године. Успут, као разлог наводи незнање писаца *Правойиса*, али бираним речима: „Како је настала та противречност? Настала је отуда што је

⁴ Милош Н. Ђурић, „Философија, а не филозофија“, *Жива Анџика* 12, 1 (1962), стр. 205.

⁵ *Правойис срѣскохрвајској књижевној језика са Правойисним речником*, израдила Правописна комисија, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб 1960.

⁶ Милош Н. Ђурић, „Философија, а не филозофија“, *Жива Анџика* 12, 1 (1962), стр. 206.

⁷ Исто, стр. 135.

⁸ Исто.

Правописна комисија смела с ума да су и речи философија (φιλοσοφία) и философос (φιλόσοφος) сложенице“.⁹

Овај пример нам открива један аспект филозофских схватања Милоша Ђурића, а то је доследно придржавање логичких правила. Јасно сведочи о његовом образовању у формалној логици, аристотеловској логици – органону, неопходном за филозофско мишљење. Када се тумачи филозофски или научни текст, може се на основу начина примене логике препознати филозофски став аутора тумаченог текста. Приликом изношења филозофских, али и других становишта, Ђурић води рачуна о хијерархијској логичкој структури: опште – посебно – појединачно.

* * *

Милош Ђурић је рођен 3. јануара по јулијанском, односно 15. јануара по грегоријанском календару 1892. године у Аустроугарској, у Славонији (угарски део државе), у Троједној Краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији, у месту Бенковац, где му је отац био учитељ.¹⁰ Обично се као датум Ђурићевог рођења наводи 14. јануар. У неким биографијама сам Ђурић наводи 1. јануар 1892. године (по јулијанском календару).¹¹ Вероватно је неко на тај датум погрешно уместо 12 додао 13 дана и тако се дошло до 14. јануара по грегоријанском календару. На једном документу из 1957. као датум Ђурићевог рођења записан је 7. август 1892. године.¹² Отац Милоша Н. Ђурића, Никола Т. Ђурић (1866–1941), родом из Шаговине у Славонији, био је сеоски учитељ, писац (приповетка *Радиша Павловић*, брошура *Трезвеност је њонос мој*),¹³

⁹ Исто. Чланови Правописне комисије били су: Александар Белић, Михаило Сретеновић, Радован Лалић, Радомир Алексић, Милош Хаџић, Јован Вуковић, Људевит Јонке, Мате Храсте, Јосип Хам (Hamm), Славко Павеша и Павле Рогоћ.

¹⁰ Универзитетска библиотека, Лични фонд Милоша Ђурића (даље: УБ, ЛФМБ), Ибр. 4298, Извод из протокола крштених православне источне српске цркве Храма Св. Архангела Михаила у Окучанима. Препис, 21. фебруар [6. март] 1903; Ибр. 4290, Svejodžba zrelosti, 26. липња [6.] 1911; Ибр. 4292, Диплома о положеном испиту за професора средњих школа, Београд 25. септембар 1928; Ибр. 4299, Милош Ђурић. [Биографија]. Рукопис; Ибр. 4300, Биографија д-ра Милоша Н. Ђурића, управника Филозофског семинара. Рукопис, 1–2; Ибр. 4301, Curriculum vitae и радови (оригинални и преводи) д-ра Милоша Ђурића. Рукопис [у првом лицу]. На основу наведених извора Милош Ђурић је рођен 3. јануара 1892. године по јулијанском календару, односно 15. јануара (сјећња) по грегоријанском. Крштен је 8. [20] јануара 1892. године. Само у једној биографији (Ибр. 4299) стоји да је рођен „1. јануара (по старом) 1892“. Могуће је да је Ђурић (јер личи на његов рукопис) омашком испустио број пет. У биографијама се обично наводи 14. јануар.

¹¹ Архив Југославије, Фонд 100 (даље: АЈ, 100), 16, 669, Милош Ђурић изванредном комесару за персоналне послове пуковнику Танасију Ђ. Динићу (без датума, рок од три дана од 25. марта 1942).

¹² АЈ, 100, 16, 672, др Đurić Miloš, profesor Filozofskog fakulteta. Podaci ustupljeni Beogradskom odeljenju, 23.11. 1957.

¹³ Никола Т. Ђурић, *Радиша Павловић, црпивојејка из српској народној живоји*. [Ово је дело наградила Матица Српска из задужбине Јована Наке В. С. Миклушког], Матица српска, Нови Сад 1908; *Трезвеност је њонос мој*, 3. поправљено изд. Српска штампариа, Загреб 1911.

И вољеше царствију небескоме. Косовска џејралоија, 1930–1933), преводаца, публициста и уредник трезвењачког месечника *Нови нарашћај. Листи за сузбијање алкохолних џића за школу и дом* (Загреб 1906)¹⁴ и *Трезвености. Орјана Друшћива за сузбијање алкохолних џића*. Изгледа да је био прави свестрани сеоски учитељ свога времена.¹⁵ Министар просвете др Раденко Станковић је 29. априла 1933. године донео одлуку да Никола Т. Ђурић, путујући учитељ, „има и на даље бити у истом својству, те споразумно са школским, грађанским и војним властима, као и са приватним друштвима, одржавати предавања из области алкохолије, пропагирати трезвеност, припремати и оснивати трезвењачка друштва по свима местима у држави, где год је могуће“.¹⁶ Никола Т. Ђурић је пензионисан као школски надзорник, а умро је у Београду 13. септембра 1941. године. Мајка Милоша Ђурића, Теофанија Ђурић, рођ. Радаковић, имала је осморо деце са Николом Ђурићем.

Милош Ђурић је очито стекао добру логичку и класичну спрему у Краљевској доњоградској гимназији у Загребу (данас зграда Мимариног музеја) у којој је положио испит зрелости 1911. године, на студијама филозофије на Свеучилишту Фрање Јосипа I у Загребу и на Универзитету у Београду.¹⁷ У Загребу су професори филологије тада били Стјепан Сенц и Никола Нико Мајнарић (у доњоградској гимназији) и Томислав Томо Маретић (на свеучилишту), преводаца Хомерове *Илијаге* и *Одисеје*, председник ЈАЗУ, слависта, следбеник Вукове школе. Професори филозофије на Филозофском факултету били су Ђуро (Gjuro) Арнолд и Алберт Базала. Загреб пре Првог светског рата у који је Ђурић дошао након завршена три разреда гимназије у Пожеги, седиште Троједнице, био је другачији од Загреба данашњег времена или социјалистичког Загреба. У време Ђурићевог школовања још увек је постојала угледна и просперитетна српска заједница окупљена у средишту града код православне цркве и Прерадовићевог трга.¹⁸ У време када је Ђурић студирао и његов отац је као „умировљени учитељ“ боравио у Загребу, где је издавао трезвењачки лист *Нови нарашћај*.¹⁹ Милош Ђурић је припадао генерацији Иве Андрића, Мирослава Крлеже, Милоша Црњанског и Јосипа Броза Тита (рођени 1892/3). Густав Крклец је упознао Милоша Ђурића почетком Првог светског рата у Загребу: „Он је у Горњем граду окупљао око себе круг младих

¹⁴ *Нови нарашћај. Листи за сузбијање алкохолних џића за школу и дом*, власник и уредник Никола Т. Ђурић, одговорни уредник Лазар Кекић, (Загреб : Штамп Српска штампарија д. д.); *Школски гласник*, 19 и 20 (30. 12. 1913), стр. 340.

¹⁵ „Ђурић, Никола Т., учитељ, писац, публициста Крајишка Шаговина, Славонија, 7. IX 1866 – Београд, 13. IX 1941“, *Српски биографски речник* III (Д–З), Матица српска, Нови Сад 2007, стр. 657–658.

¹⁶ Одлука О. н. бр. 29647, 29. IV 1933, *Просветни гласник* бр. 4 (април 1933), стр. 367–368.

¹⁷ Прва три разреда гимназије завршио је у Краљевској великој гимназији у Пожеги, а наредних пет у Краљевској доњоградској великој гимназији у Загребу. Ђурић је испит зрелости за студије положио једногласном одлуком.

¹⁸ Дејан Медаковић, *Срби у Загребу*, Прометеј, Нови Сад 2004.

¹⁹ *Школски гласник*, 19 и 20 (30. 12. 1913), стр. 340.

почетника и већ афирмираних књижевника, међу којима смо били Улдериго Донадини, А. Б. Шимић и ја. Био је за нас жива енциклопедија и човек који је још за вријеме Аустроугарске монархије проповиједао идеју братства и јединства југославенских народа.²⁰ *Видованску еџику* објављену 1914. године у Загребу у издању Српског академиског друштва Његош посветио је Гаври Милошевићу и Владимиру Черини, Сплићанину, са којим је уређивао часопис *Вихор*,²¹ а *Смрти мајке Јујовића* (књижевно-филозофску студију), коју је 1918. године забранила аустроугарска цензура, Милисаву Ј. Костићу, Николи Илићу и Милану Кашанину.²² Спомиње се веза са Владимиром Гаћиновићем (1890–1917), али извесно посредна, пошто се Гаћиновић школовао у Београду, Бечу и Лозани у време када се Ђурић школовао у Загребу. Ђурић, школован углавном у Аустроугарској, имао је погледу учења старих језика среће, јер је у то време у београдским гимназијама већ потпуно био превладао „реални правац“ који је потиснуо класичне језике, а фаворизовао природне науке. Реч „ћелија“ изговарала се са побожним страхопоштовањем, како сведочи један познати ученик Београдске гимназије.

Милош Ђурић је у Загребу завршио осам семестара студија 1916. године, где је положио испит из старокласичке археологије (*staroklasičke arheologije*), филозофско-педагошки предиспит (*filozofičko-pedagogički predispit*), након чега је добио апсолуторијум (*apsolutorij*).²³ Нема података у вези са евентуалном мобилизацијом у Аустроугарску војску за време Првог светског рата. У међуратном периоду био је војни обвезник.²⁴

После Првог светског рата два семестра је студирао на Филозофском факултету Универзитета у Београду (XVIII група предмета – А. Теорија сазнања, Историја философије, Логика и Психологија; Б. Педагогија и Естетика; В. Латински језик са књижевношћу). Писмени дипломски испит полагао је из Историје философије (тема: Сократ) и Педагогије (Васпитни значај лепе књижевности с једним погледом на српске народне песме). На усменом испиту

²⁰ С. О. „Једно сећање академика Густава Крклеца. Др Милош Ђурић и круг младих загребачких писаца“, *Политика* (недеља, 17. децембар 1967), стр. 18.

²¹ Милош Ђурић, *Видованска еџика*, [„Пријатељима Гаври Милошевићу и Владимиру Черини], Библиотека југославенске националистичке омладине, уређују: Владимир Черина, Милош Ђурић и Владислав Фабијанчић. Издање Српског академског друштва Његош у Загребу, Загреб 1914, [репринт ГРО „Просвета“, Ниш 1988].

²² УБ, ЛФМБ, Ибр. 4310, Писмо-акт којим се саопштава Хрватском штампарском заводу у Осиеку да се не дозвољава штампање и дистрибуција студије Милоша Ђурића *Смрти мајке Јујовића* јер се садржајем угрожавају државни интереси. Копија, Осиек, јун 1918; Miloš Gjurić, *Smrt majke Jugovića. Književno-filozofska studija*, [„Ove strukove smilja, kovilja i čubra posvećujem gospodi prijateljima Milisavu J. Kostiću, Nikoli Iliću i Milanu Kašaninu“], Izdanje Griča. Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda d. d, Zagreb 1918, [репринт Гро „Просвета“, Ниш 1988].

²³ УБ, ЛФМБ, Ибр. 4301, Curriculum vitae, (наводи: Apsolutorij br. 22, 14. januar 1916).

²⁴ УБ, ЛФМБ, Ибр. 4300, Биографија д-ра Милоша Н. Ђурића, управника Филозофског семинара. Рукопис, стр. 2. „Распоређен као редов 3. чете II доп. бат. 107 пеш. пука, Команда војног округа Пожега П. О. број 407“.

одговарао је на питања из свих предмета са своје студијске групе. На Ђурићево Уверење о положеном дипломском испиту из 1920. године потписали су се тадашњи декан Филозофског факултета Никола Вулић и ректор Универзитета у Београду Слободан Јовановић.²⁵ Испит за професора средњих школа из групе предмета Психологија, Логика, Историја философије и Основи педагогије и методике као главни предмети и Латински језик, као споредни предмет, положио је априла 1922. године пред Одбором Сталне комисије за полагање професорских испита у саставу Павле Поповић (за националну групу), Никола Вулић (за немачки језик), Димитрије Тричковић, директор Друге женске гимназије (за администрацију), Никола Поповић (за филозофску групу) и Љубомир Протић, управник Женске учитељске школе (за педагогију).²⁶ Милош Ђурић је још од 1916. године почео да предаје у школи као „намесни учитељ“ у Реалној гимназији у Сремској Митровици 1916–1920. и Реалној гимназији у Земуну 1920–1923. године. Након положеног професорског испита постављен је за професора у Другој мушкој гимназији у Београду, где је предавао од 1923. до 1928. године. Августа 1928. године, одлуком министра просвете, додељен је на рад Филозофском семинару Универзитета у Београду.²⁷ Милош Ђурић је положио докторски испит из философије у Загребу 11. марта 1929. године са тезом *Проблеми философије културе*, пред комисијом у којој су били професори др Алберт Базала и др Стјепан Матичевић.²⁸ За разлику од Београда, где је превладавао рационализам, у Загребу су доминантни били виталисти и психологисти.²⁹ Бранислав Петронијевић је приказао Ђурићев докторат у часопису *Мисао* тако што је на више од две стране поређао цитате из доктората (који је објављен као књига) и на крају дао малициозну оцену: „Као што се из наведених цитата да закључити, књига г-на Ђурића није научно дело, већ нека врста митско-филозофског романа (и као таква она, местимице, није неинтересантна за читање). Ипак постоје две особине са којих се њен писац може похвалити: то су његово велико одушевљење за филозофска размишљања (одушевљење које долази до израза у понекој сликовито-лепој реченици) и

²⁵ УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4291, Уверење Филозофског факултета о положеном дипломском испиту, Београд, 8. октобар 1920.

²⁶ УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4292, Диплома о положеном испиту за професора средњих школа, Београд 25. септембар 1928.

²⁷ УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4301, Curriculum vitae. Премештен је из Друге мушке гимназије у Мушку учитељску школу у Београду 1930. године. Можда је само формално премештен из Друге мушке гимназије у Мушку учитељску школу, пошто је већ био додељен на рад Универзитету.

²⁸ Теза је примљена за докторски испит на седници Факултетског савета Свеучилишта Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Загребу 17. јануара 1929. године на основу реферата чланова испитног одбора Алберта Базале и Степана Матичевића, редовних професора. Вид. и: „Иди за својом искром и нећеш йоурешишти“. *Лични фонд Милоша Н. Ђурића у Универзитетској библиотеци*, [изложбу и публикацију приредили Даница Филиповић и Никола Марковић], Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд 2008, стр. 3.

²⁹ Слободан Жуњић, *Историја српске философије*, Завод за уџбенике (даље: ЗУ), Београд 2014, стр. 261.

његова велика начитаност. Нажалост, његова интелигенција и његово знање немало заостају иза одушевљења и начитаности. Ми се чудити морамо како је једна оваква књига могла бити примљена за докторску тезу.³⁰

За доцента на Филозофском факултету у Београду Милош Ђурић је постављен 1933, а за ванредног професора 1938. године.³¹ Драгиша М. Ђурић (1870–1941) је одлазио у пензију 10. априла 1941. године и желео је да Милош Ђурић преузме Катедру филозофије, групу Историја филозофије и Етика. У Личном фонду Милоша Н. Ђурића у Универзитетској библиотеци у Београду налазе се писма Драгише М. Ђурића декану Милошу Тривунцу и Савету Филозофског факултета у Београду 14. марта 1941. године: „Према законском пропису 10. априла ове године престаје моје званично делање као активног чиновника на катедри филозофије – група Историје филозофије и Етике. Стога ми је част умолити г. Декана, верујући у његову трајну наклоност и делање на добру наставничкога тела као и подизању школских генерација на што виши вредности степен, да ће он учинити да се моје досадашње место са што већом позитивношћу не само обележи него и одмах, по могућности, и замени оном личношћу која је годинама и као ученик и као мисаони сарадник са мном делала и која ће и надаље делати на неговању и стварању како наше тако исто и општефилософске културе.“³² Рат је омео овај избор, а месец дана касније, 15. априла 1941. године, седамдесетогодишњи Драгиша М. Ђурић, син чувеног радикалског првака проте Милана Ђурића, резервни пешадијски потпуковник, погинуо је у Априлском рату.³³

Као што је познато, Милош Ђурић није потписао „Апел српском народу“ августа 1941. године.³⁴ У вези са овим догађајем настао је читав мит о

³⁰ Бранислав Петронијевић, „Милош Ђурић: Проблеми филозофије културе“, *Мисао* 31, 233/240 (1929), стр. 177–180.

³¹ УБ, ЛФМБ, Ибр. 4300, Биографија д-ра Милоша Н. Ђурића, управника Филозофског семинара.

³² УБ, ЛФМБ, Ибр. 4283, Драгиша М. Ђурић, декану Филозофског факултета, 14. март 1941.

³³ Драгиша М. Ђурић (1870–1941) је син протојереја Милана Ђ. Ђурића, једног од оснивача Радикалне странке. По завршетку студија на Великој школи 1895. године протеран је заједно са братом у Аустроугарску, да би потом отишли у Русију. Драгиша М. Ђурић је у Петрограду студирао права. У Лајпцигу је положио докторат из филозофије 1902. године са тезом *Die Erkenntnistheorie des E. Laas*. После Мајског преврата вратио се у Србију где је постављен за професора Велике школе (од 1905) Универзитета у Београду. Предавао је Историју филозофије и Етику. Био је један од оснивача Српске социјалдемократске партије. Учествовао је у балканским ратовима и Првом светском рату као резервни пешадијски официр. У часопису *Балкански рај* објављено је да је резервни пешадијски потпоручник Драгиша М. Ђурић, „протов син“, на челу своје чете први ушао у Пријепоље. После рата приступио је Социјалистичкој партији Југославије Живка Топаловића (током рата на Равној гори). У Априлском рату је мобилисан као резервни потпуковник. Погинуо је код Вишеграда 15. априла 1941. године. Вид. Бранислав Ђукић [уз допуне и редакцију Михаила Марковића, Михаила Поповића, Радмиле Шајковић], „Историјат Катедре за филозофију“, у: *Свој година Филозофској факултету*, Народна књига, Београд 1963, стр. 162–165.

³⁴ „Апел српском народу“, *Ново време* (среда 13. август 1941), стр. 1, 3; Милан Ж. Живановић, „Адвокатска комора придружује се осуди комунистичке и терористичке акције“, *Ново*

Милошу Ђурићу, чија је личност „постала појам за себе, наш непоновљиви ‘чика-Миша’“.³⁵ Прво спомињање добро познате анегдоте везане за непотписивање Апела које смо пронашли је из 1954. године: „Жао ми је што ми је професор Ђурић још два пута казао: ‘То немој писати! О томе не треба још да се пише’. То је било онда кад сам поменуо његов омладински национални рад са Гађиновићем у време Првог светског рата и једну, у ужим круговима познату анегдоту из Другог светског рата, у коме је професор Ђурић изгубио јединца Растка, борца Шесте [личке] Теслине дивизије. Нећу причати о томе. Али морам казати да је професор Ђурић за време последње окупације, на једном скупу, када је од њега тражено да нешто учини, одговорио мирно и гласно: ‘Не. Ја нећу то да учиним. Ја предајем етику’“.³⁶

Као што је познато, прве две године Другог светског рата (1939–1941), укључујући и време Априлског рата, Совјетски савез је био у савезу са Немачком на основу Пакта Молотов-Рибентроп који је имао и тајни анекс. Једина неосвојена европска земља која се борила против Сила осовине 1941. године била је Енглеска. Када је Немачка једнострано раскинула Пакт нападом на Совјетски савез 21. јуна 1941. године, из темеља се променила дотадашња геополитичка слика Европе. Прошло је одређено време док Стаљин није сагледао размере напада и супротставио му се, након чега је промењен и однос комунистичких партија у Европи према Немачкој, која им тада постаје непријатељ. Због Немачког напада на Совјетски савез, КПЈ, као подручна организација, почиње са борбеним дејствима у јулу 1941. године, са основним циљем помагања СССР-у и покретања класног (грађанског) рата, тј. револуције. Око месец дана након тога долази до предлога да се потпише „Апел српском народу“ против комуниста. То је посебна тема, али треба напоменути да текст Апела није био супротан убеђењима највећег броја потписника (веома различитих политичких ставова) који су били против комунистичке револуције. Слаба подршка комунистима у Београду потврђена је и на крају рата, као што је записао један енглески новинар: „Према ономе што је у прошлости забележено о Србима, неко би очекивао још једну Варшаву у Београду. Уместо тога, ни флашица мастила није бачена да помогне војскама које су га ослобађале“.³⁷ Апел су потписали и неки

време (четвртак 14. август 1941), стр. 2; „Наставак листе потписника Апела српском народу“, *Ново време* (четвртак 14. август 1941), стр. 3.

³⁵ Andrija Stojković, „Dr Miloš N. Đurić kao naučnik i filosof“, [Reč na proslavi 50-godišnjice naučnog i književnog rada prof. Đurića, održanoj 9. XII 1964. g. u organizaciji Srpskog filozofskog društva, Udruženja književnika Srbije i Udruženja književnih prevodilaca Srbije], *Filozofija, časopis Jugoslovenskog udruženja za filozofiju*, str. 214. (213–217)

³⁶ „Како су пронашли себе. Добри путеви човекови“, *Омлагина*, год. 10, бр. 48 (24. новембар 1954), стр. 6. Указом Врховног штаба од 19. марта 1944. године Шеста личка дивизија је за постигнуте успехе проглашена пролетерском и добила назив Шеста пролетерска дивизија „Никола Тесла“.

³⁷ R. V. Elson [David Martin], „The truth about Mihailovich?“, *World Review* (January 1945), 18–25; *World Review* (March 1945), 16–22. Аутор је био пријатељ Џорџа Орвела и сарадник левичарског магазина *Трибујн* (Tribune).

комунистички чланови и симпатизери, можда из опортунизма, или у складу са партијском препоруком. Пишући о Милошу Ђурићу, Владимир Дедијер је констатовао (својим речником): „Читава српска буржоазија, сва њена крила, удружила су се у осуди устанка 1941. године [...] Немачке власти су такође дале иницијативу за потпис апела ‘против комунизма’, у ствари апел против устанка, па је 17. августа 1941, тај срамни текст потписало на стотине водећих људи из свих грана друштвене, културне и привредне делатности Србије. На челу су били председник Српске академије, први професори Београдског универзитета, сијасет бивших министара и генерала, многи књижевници и уметници, музичари, сликари, као и црквени великодостојници“.³⁸ Дедијер од потписника наводи само имена тројице владика Српске православне цркве и наглашава да, осим Ђурића, Апел нису потписали Иво Андрић, Исидора Секулић и Сретен Стојановић, вајар, брат др Младена Стојановића, народног хероја. Иначе, није га потписао ни Бранислав Петронијевић. Стицајем околности, међу потписницима нема неких личности које би га извесно потписале (нпр. Димитрија Најдановића).³⁹ Апел су потписали и студенти, радници, пиљари и сл. Сам догађај Дедијер овако описује: „[Ђурић] је већ био ушао у дворану Коларчевог универзитета када се апел потписивао, па је, видећи о чему је реч, почео да се повлачи према излазу. Међутим, један композитор и диригент га је видео и јавно укорио речима: ‘Не бежи, Милоше’, а стари професор је пред свима одговорио: ‘Лако је теби, ти у дипле свираш, а ја својим студентима етику предајем’“.⁴⁰ Између првог наговештаја о овом догађају у штампи 1954. до Дедијерове белешке из 1972. године анегдота се у новинама спомиње много пута у много различитих варијанти. Понекад је „стари професор“ чика Миша очи у очи са квислиншким министром Јонићем (иначе вршњаком), понекад га дуго убеђују, а он исто тако дуго истрајава, одбијајући да потпише „срамни текст“, понекад је све гласно и јавно као на агори, а некад се чика Миша само дошаптава са фамозним „професором музике“, некад се спомињу чувене дипле, а понекад само етика, некад је Ђурић „стари професор“ већ 1941, некад се спомиње више од пола, а некад прецизније 90 од 110 студената са његове катедре који су у комунистичким борбеним јединицама (и то већ августа 1941).⁴¹ Често се наводи и да је после одбијања да потпише Апел послат на Бањицу, где је, у ствари, приведен у новембру 1941. године са преко 150 виђенијих Београђана, међу којима су били и потписници Апела.

³⁸ Владимир Дедијер, „Ти у дипле свираш, а ја етику предајем. Херојско држање професора Милоша Ђурића“ (Сва права задржавају „Политика експрес“ и Владимир Дедијер), *Политика експрес* (18. јануар 1972).

³⁹ О Апелу вид. С. Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 316.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Жика Лазић, „Ја то нећу потписати!“, *Илустрована историја* (24. октобар 1961); Ж. Л., „Ја то нећу потписати!“, *Политика експрес* (23. октобар 1963); Михаило Блечић, „Патњама се мудрост стиче“ НИН (5. мај 1963), стр. 8; В. Томовић, „Етика није што и дипле“, *Свети* (13. јул 1965), стр. 21; Вук Трнавски, „У посети великом хеленисти. Професор нам чита Хомера“, *Политика* (29. октобар 1967), стр. 11.

Све је некако у магли, као у сваком миту. Прави извор анегдоте, име музичара, односно професора Музичке академије и разлог због којег је, према Дедијеру, Ђурић уопште дошао на место потписивања Апела, остали су обавијени великом тајне. Међу потписницима Апела били су сви најистакнутији тадашњи српски композитори. Спомињу се различита имена. Један од оних чије име се некада спомиње умро је 1946. године, па није могао да демантује причу. Није јасно ко је прави извор ове приче о којој Ђурић није хтео да се пише, како је забележено у листу *Омладина* 1954. године.

Као што је већ споменуто, Милош Ђурић је приведен у време великог хапшења у Београду у ноћи између 4. и 5. новембра 1941. године.⁴² Пре тога, 21. септембра 1941. године *Наша борба* је објавила први у низу спискова масона на којем је Ђурићево име било прво на листи.⁴³ У *Нашој борби* се водила права хајка на све који су некада били чланови масонских ложа, праћена исмевањем („Код масона се, на пример, и матори људи играју ‘зидања’, и то на ‘истоку’; опасани су малим кецељама у боји, да се не упрљају, са чекићима и мистријама у рукама“).⁴⁴ Министарство просвете је тражило изјаве од запослених у својој надлежности чија су се имена појавила на списковима. Милош Ђурић је доставио своју изјаву: „Као писац ‘Видовданске етике’, затим ‘Смрти мајке Југовића’, двеју књижевно-филозофских студија и огледа ‘Косово’ и многобројних других радова у којима сам указивао на етичке одлике српског народа, и као син Николе Т. Ђурића, писца косовске тетралогije ‘И вољеше царству небескоме’, највеће драмске концепције у српској књижевности, ја сам свагда био одан син српско-православне, светосавске цркве и делао на изграђивању српске националне културе. Етике коју сам изложио у поменутим списима увек сам се држао у свом јавном и приватном животу, и као наставник у средњој школи и као наставник на Универзитету. Мој први спис пресудно је утицао на национално расположење српске омладине у национално стваралачким напорима од година 1914–1918. што је познато целој српској јавности [...] Ја сам и творац

⁴² Владислав Д. Павловић, „Да се не заборави: из живота талача у Бањичком логору 1941,“ *Борба*, бр. 301 (16. новембар 1961), стр. 14. „U ноћи 4–5. novembra 1941. Gestapo je među 150 istaknutih intelektualaca, kulturnih i javnih radnika [...] uhapsio i odveo u logor na Banjicu kao taoce i 32 profesora univerziteta. [...] Bili su smešteni u posebnim sobama, izdvojeni od ostalih zatvorenika, imali su bolje uslove za život, i čak su organizovali predavanja, tribine i diskusije, o raznim temama kojima su se bavili. Neki od njih su već tokom novembra i decembra pušteni, drugi su ostali duže, a neki su kasnije ponovo hapšeni.“ Вид. Dragomir Bondžić, „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta* 2011, Zagreb 2012, стр. 278. „Није искључено да је ова [Љотићева], а можда и друге интервенције, утицала на то да је 6. новембра председник владе Милан Недић добио обавештење од Немаца, у коме је стајало да ухапшене не третирају више као таоце, него као обичне затворенике. [...] Ово ослобађање из логора било је проузроковано, вероватно, низом интервенција од стране људи блиских Недићевој влади.“ Вид. Надежда Јовановић, „Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942,“ *Годишњак града Београда* 18 (1971), стр. 99.

⁴³ „За први пут доста једна дузина“, *Наша борба* 3 (21. септембар 1941), стр. 3.

⁴⁴ „Масонство, по масонским изворима. У сопственом кругу деспоти и апсолутисти, а пред народом и јавношћу ‘борци за демократију’“, *Наша борба* (21 септембар 1941), стр. 8.

термина 'Видовданска етика' којим се и данас служе најуваженији српски пи-сци и научници кад хоће да обележе суштину видовданског импулса, који је, поред светосавског импулса, био најпресуднији чинилац српске историје. Као изграђивач филозофије српске историје ја сам познат у страном свету [...]. Целом просвећеном човечанству познато је да је највећи немачки песник Ј. W. Goethe био масон, што констатује и немачка масонска литература. Истина је да сам поменути Гетеову песму 'Selige Sehnsucht' навео у својој студији 'Смрт мајке Југовића' али то још не значи да сам том приликом мислио на Гетеа као масона, или да сам ја масон и да мој рад није сагласан са заветном српском мишљу. Напротив, цео мој рад, и јавни и приватни, био је, јесте и остаће у служби остваривања српских националних идеала.⁴⁵

Дан уочи Ђурићевог хапшења, 3. новембра 1941, изванредни комесар за персоналне послове пуковник Танасије Ђ. Динић тражио је од министра просвете Велибора Јонића одговор Милоша Ђурића на 12 питања у вези са масонством, али му је одговор достављен са закашњењем, тек након Ђурићевог пуштања из притвора, фебруара 1942. године.⁴⁶ На основу Јонићевог дописа Динићу, може се видети да је Ђурић „пуштен на слободу према извештају Ректората Универзитета у Београду Пов. бр. 12 од 11. о. м. [фебруара]“.⁴⁷ У то време ректор Универзитета у Београду био је Петар Мицић (1939–1942), професор статичко-конструктивне групе предмета Техничког факултета (Гвоздени мостови и Гвоздене конструкције зграда).

На допис министра просвете Јонића од 5. новембра 1941. године Ђурић је одговорио 7. фебруара 1942. године.⁴⁸ Наредног месеца изванредни комесар за персоналне послове пуковник Танасије Ђ. Динић послао је (писаћом машином откуцан) упитник са 33 питања за бивше чланове масонских ложа (које су све престале са радом 1940. године): „На основу параграфа 6 Уредбе о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе [од 19. јула 1941. године] позивате се да у року од три дана од пријема овога акта изволите лично предстати у кабинет потписатог, и уз овај акт поднети писмени одговор, на следећа питања.“⁴⁹ Сви су били дужни да потпишу да су примили упитник.⁵⁰ Милош Ђурић је написао одговор на упитник на три

⁴⁵ Војни архив, Фонд Недићева архива, 34, 9, 18.

⁴⁶ АЈ, 100, 16, 667, Велибор Јонић, министар просвете изванредном комесару за персоналне послове пуковнику Танасију Динићу, Стр. пов. 6, [одговор на Стр. пов. бр. 54 од 3. новембра 1941.], Београд 18. фебруар 1942. године.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ АЈ, 100, 16, 666, Милош Н. Ђурић министру просвете Велибору Јонићу, [одговор на Стр. пов. бр 99 од 5 новембра 1941.], Београд, 7. фебруар 1942.

⁴⁹ АЈ, 100, 16, 668, изванредни комесар за персоналне послове пуковник Танасије Ђ. Динић господину др Милошу Ђурићу, ванредном професору Универзитета, Пов. бр. 362, Београд, 25. март 1942.

⁵⁰ АЈ, 100, 16, 671, Потврда Милоша Ђурића (Стевана Сремца 3) да признаје да је 25. марта 1942. године примио наредбу комесара за персоналне послове Пов. бр. 362 и да је дужан да своје одговоре лично преда изванредном комесару у року од три дана.

стране и доставио га Динићу.⁵¹ У одговору је навео да се као научник који се бави историјом филозофије, етиком и естетиком, заинтересовао за слободнозидарско схватање живота, које је упознао из научне књижевности, посебно немачке. Описао је како је „при оснивању Друштва ‘Огањ’“, које је пропагирало кремацију као начин сахрањивања, разговарао са својим (тридесет година старијим) пријатељем др Војиславом Војом Кујунџићем, лекаром и оснивачем Друштва. Пошто је Друштво „Огањ“ основано још 1904. године, Ђурић је можда мислио на састанак Друштва. Воја Кујунџић (1872–1946) је знатно млађи полубрат Милана Кујунџића Абердара (1842–1893), министра просвете и професора филозофије на Великој школи и Јелене, жене Стојана Новаковића.⁵² Милан Јовановић Стоимировић га је описао у једном чланку: „био је типични Београђанин свога времена [...] пун идеја, жудан рада на општем добру, несебичан до наивности [...] вечито је писао писма и телефонирао молећи да неко добије постављење, унапређење или повишицу, односно неку помоћ [...] Један пријатељ му је говорио: ‘Море, Војо, што лудујеш и свађаш се са поповима, и што парама уложеним у зидање масонског храма у Јакшићевој улици (где је после отворен биоскоп) ниси подигао један приватан крематоријум у својој режији, па да се још и обогатиш?’“⁵³ Кад је Милош Ђурић на састанку Друштва „Огањ“ говорио „о филозофији старих Питагороваца“, Кујунџић је могао да види да је упознат са слободнозидарском књижевношћу, па га је 1923. године увео у Ложу „Препорођај“. Ђурић је тада предавао у Реалној гимназији у Земуну. Нагласио је да никада није имао никакву функцију у Ложи и да није тражио никакав степен, већ да је само позиван на „радове I–га степена“. Старшина Ложе је био др Воја Кујунџић, а као чланове Ложе Ђурић је навео углавном најпознатија у јавности имена, пре свих три велика мајстора, Ђорђа Вајферта, гувернера Народне банке, Душана Милићевића (власника хотела „Гранд“ који се делом налазио на месту данашњег Филозофског факултета у Чика Љубиној 18) и судију Андру Динића, као и Јована Алексијевића, уредника масонског часописа *Неимар*,⁵⁴ Милоша Гођевца и Воју Кујунџића. Ђурић је нагласио да није био упознат са хијерархијом: „на којем је степену сваки од њих био, то нико нов не

⁵¹ АЈ, 100, 16, 669, Милош Ђурић изванредном комесару за персоналне послове пуковнику Танасију Ђ. Динићу (без датума, рок од три дана од 25. марта 1942).

⁵² Милан Кујунџић и Стојан Новаковић нису били чланови слободнозидарских ложа.

⁵³ Милан Јовановић Стојимировић, „Др Воја Кујунџић“, *Силуете старој Београда*, Силуете старог Београда. Треће допуњено издање, избор и предговор Божидар Ковачевић, Просвета, Београд 2008, стр. 139–141.

⁵⁴ У првом броју *Неимара* из 1914. године објављена су имена свих преминулих чланова слободнозидарских ложа у Србији од 1872. до 1914. године. Уместо имена живих чланова објављивани су њихови иницијали, осим у посебним случајевима када су објављивана пуна имена (Ђорђа Вајферта, Јована Алексијевића и др.). Након смрти у рубрици *In memoriam* објављивано је пуно име преминулог члана. У предратном Београду чланство у ложама није била посебна тајна, поготово у случају јавних личности (Светомир Николајевић, Андра Ђорђевић, Ђорђе Вајферт и др.).

може дознати, јер је то тајна“ (у првој изјави од 7. фебруара 1942).⁵⁵ Према Ђурићевој другој изјави (март 1942), „никаква ‘настава’ није вршена ни над ученицима ни над помоћницима, већ је само указивано на врлине [и] родољубиве примере из народне прошлости“, а „услов за унапређење у више степене био је степен моралне вредности и мера заслуга учињених за народ и друштво, за општа народна добра, код сваког члана“.⁵⁶ На састанцима су држана предавања о врлинама – храбрости, трезвености, правичности и о „клерикализму, нарочито католичком, и његову штетном утицају на развитак правилних односа између Срба и Хрвата“.⁵⁷ Навео је поједине наслове предавања: „О национализму Јужне Србије, Св. Сава и Гргур Нински као слободни задари, Слободнозидарски рад кнеза Петра Карађорђевића...“ Ђурић је у Ложи држао предавања под насловом „О етици национализма уопште“ и „О етици српског национализма“. У првом одговору од 7. фебруара 1942. навео је да је одржао и предавање под насловом „Културна мисија Словена“, које је објављено у *Српском књижевном гласнику* 1924. године. Нагласио је да није имао амбиција за функције и унапређења у више степене: „За свој рад никад нисам тражио признања јер сам слободан од сваке сујете“.⁵⁸ У одговору на једнаесто питање „који су знаци и паролe – лозинке за међусобно распознавање чланова масонерије“, Ђурић је одговорио: „Знак је јак стисак руке, а од парола знам само две: 1) Само слога Србина спасава и 2) Што не желиш да теби неко чини, то не чини ни ти њему“.⁵⁹ У одговору на 31. питање о евентуалном иступању из масонерије и поседовању разрешнице или потврде о иступању, Ђурић је одговорио: „Због немогућности да дајем прилоге као и због прекомерног посла у редовној дужности престао сам посећивати Ложу после неколико месеци [радова],⁶⁰ тако да се може сматрати да јој уопште нисам ни припадао“.⁶¹ У одговору на последње, 33. питање, о „личним запажањима и карактеристичним моментима у раду масонерије“, Ђурић је одговорио: „Као што су Срби од хришћанства као интернационалне религије направили своју националну православну, светосавску цркву, тако су и од слободнозидарства као установе за неговање општечовечанских врлина направили своје светосавско и доситејевско слободнозидарство за неговање специфичних српских врлина“.⁶² О светосављу као идеји-сили објавио је и текст „Смисао Светосавља“ 1941.

⁵⁵ АЈ, 100, 16, 666, Милош Н. Ђурић министру просвете Велибору Јонићу, [одговор на Стр. пов. бр 99 од 5 новембра 1941.], Београд, 7. фебруар 1942, стр. 1.

⁵⁶ АЈ, 100, 16, 669, Милош Ђурић изванредном комесару за персоналне послове пуковнику Танасију Ђ. Динићу (без датума, рок од три дана од 25. марта 1942), стр. 2.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ АЈ, 100, 16, 666, Милош Н. Ђурић министру просвете Велибору Јонићу, [одговор на Стр. пов. бр 99 од 5. новембра 1941.], Београд, 7. фебруар 1942, стр. 2.

⁶¹ АЈ, 100, 16, 669, Милош Ђурић изванредном комесару за персоналне послове пуковнику Танасију Ђ. Динићу (без датума, рок од три дана од 25. марта 1942), стр. 3.

⁶² Исто.

године, у којем је истакао да „нашу стару културу обасјава светлост религиозне идеје-силе, која је свој конкретан облик добила у православној вери“.⁶³

Иако се на основу спискова и изјава бивших чланова Ложе могло закључити да је био само на 1. степену, Милош Ђурић је добио картон у полицијској картотеци масона. У рубрици „на основу чега је уведен [у картотеку]“ наводи се: „по изјави Милана Константиновића, савет.[ника] Мин.[истарства] ин.[остраних] послова и Јована Ранковића, архитекте Мин.[истарства] грађевина“.⁶⁴ Наводе се као карактеристичне његове изјаве о „светосавском и доситејевском слободозидарству“.

На једном списку чланова Ложе „Препорођај“ налази се име Милоша Ђурића (степен 1, ступио 1923),⁶⁵ док на другом списку исте ложе нема његовог имена.⁶⁶ На списку чланова Ложе „Шумадија“ два пута се наводи име Милош Ђурић (професор Универзитета, ступио 1931; професор, ступио 1921).⁶⁷ На списковима се налази и име Николе Ђурића, учитеља, члана Ложе „Доситеј Обрадовић“, али без прецизнијих података.⁶⁸ Отац Милоша Ђурића, Никола, умро је 1941. године у Београду.

На списку чланова Ложе са предлозима како да се поступи са њима, уз име Милоша Ђурића стоји предлог да се уклони из службе са стеченим правима (пензијом).⁶⁹ После превременог пензионисања (децембра 1942), у 51. години живота, Милош Ђурић је наставио да се бави научним радом. На скупу Академије философских наука одржаном 8. фебруара 1943. године прихваћена је његова студија *Плaтoнoвa Aкaдeмиjа и њeн йoлийички рад* (која је приказана у САНУ 1958. и објављена 1960. године).⁷⁰ Превод Плутарховог *Живoтa Aлeкcaндpa Вeликoг* објавио је 1943, а наредне 1944. године, Софоклову *Анйиoнy* и Сенекину *Расйрaвy o блaжeнoм живoтy и Oдaбpaнa йисмa Луцилијy* (Издавачко и прометно а. д. „Југоисток“).⁷¹ Милош

⁶³ Милош Н. Ђурић, „Смисао Светосавља“, [*Наша снаја*, I, 1 (1941), стр. 65–68], *Културна историја и рани философски сисци*, (даље: КИРФС), ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 269.

⁶⁴ АЈ, 100, 16, 665. Ђурић др Н. Милош, картон.

⁶⁵ АЈ, 100, 14, 659, „Препорођај“ (ликвидирана 1937).

⁶⁶ АЈ, 100, 14, 646, „Препорођај“.

⁶⁷ АЈ, 100, 14, 667, „Шумадија“, бр. 15 и бр. 20. На истом списку налази се и име Милана Константиновића (секретар министра председника, ступио 1922), бр. 31. АЈ, 100, 14, 656, „Истина“, име Јована Ж. Ранковића налази се на списку чланова Ложе „Истина“ (арх. Мин. грађевина, 2. степен, 1936. г. искључен – има фотографију потврде).

⁶⁸ АЈ, 100, 14, 685, бр. 69. Ђурић Никола, учитељ, „Доситеј Обрадовић“ (ложа), умро; АЈ, 100, 14, 659, бр. 10. Ложа „Доситеј Обрадовић“, Ђурић Никола, учитељ, умро.

⁶⁹ АЈ, 100, 16, 665, бр. 68. Ђурић Н. др Милош, „Препорођај“, 1. степен, Стевана Сремца 3.

⁷⁰ Ксенија Марицки Гађански, „Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића“, *Анйика и савремени свей: научници, истраживачи и йумачи*. Зборник радова, [организатор скупа] Друштво за античке студије Србије; [главни уредник Ксенија Марицки Гађански], Друштво за античке студије Србије, Београд, 2013, стр. 77.

⁷¹ Плутарх, *Живoт Aлeкcaндpa Вeликoг*, с грчког превео др Милош Ђурић (Бисери из светске књижевности 30), Југоисток, Београд 1943; Софокле, *Анйиoнa*, с грчког превео др

Ђурић је изгледа био позван на Светосавски конгрес који је одржан у селу Ба (25–28. јануара) 1944. године.⁷²

У Ђурићевом масонском досијеу који је преузела нова власт (која није дозволила поновно оснивање ложа), у запису (УДБЕ) из 1957. године (Служба: Запад; сектор: Француска, год. 1957),⁷³ наводи се: „Милош је за време окупације политички био позитиван, а после рата пасиван. Пре рата био је у контакту са Французом Millex-ом, који је 1947. године из Атине слао анале Француског института у Београд.“⁷⁴ Савезни секретаријат за унутрашње послове предао је грађу о делатности националних масонских ложа Архиву Југославије 1968. године. И у ратним и у поратним полицијским подацима има грешака („Протоколи сијамских мудраца“ и сл.).⁷⁵

Милош Ђурић је са Милицом Велендерић, родом из Осијека, имао сина Растка (рођ. 1925), који је завршио Другу мушку гимназију у Београду (у Македонској улици). Крајем рата, као свршени матурант, упућен је у саставу Шесте личке дивизије на Сремски фронт, где је погинуо 8. априла 1945. године.⁷⁶ Истог месеца је Ђурић, некадашњи управник Филозофског

Милош Ђурић, Позоришна библиотека св. 8, Југоисток, Београд 1944; Лукије Анеј Сенека, *Расправа о блаженом животињу и Одабрана њисма Луцилију*, с латинског превео и увод (О римској философији и њену стоицизму) написао др Милош Ђурић (Бисери из светске књижевности 33), Југоисток, Београд 1944.

⁷² „[Иво] Андрић, по сведочењима равногораца, није дошао на конгрес јер је официр послат да га спроведе на Равну гору био заустављен на улазу у Београд, док је Исидора Секулић послала писмо подршке, уз извињење што због слабог здравља није у стању да путује. Једино је хелениста Милош Н. Ђурић кренуо на пут, стигао колима до Љига и заглављен у невремену и блату, био приморан да се врати у Београд“. Душан Т. Батаковић наводи као извор усмена казивања Звонимира Вучковића и академика Димитрија Ђорђевића. Вид. Душан Т. Батаковић, „Генерал Драгољуб Дража Михаиловић“ у: *Књија о Дражи*, уредио Радоје Л. Кнежевић, предговор овом издању Душан Т. Батаковић, *Catena mundi*, Београд 2017, стр. 23, фн. 19.

⁷³ АЈ, 100, 16, 665, I-A-III 625/4, slovo Dj, br. 21. Кошуљица досијеа М. Ђурића из 1957.

⁷⁴ АЈ, 100, 16, 672, Djuric dr Miloš, 23. XI 1957. „Podaci ustupljeni Beogradskom odeljenju“.

⁷⁵ АЈ, 100, 18, 57, 93, Ђурић, Н. Милош, др. На основу писма из 1964. године може се видети да је Ђурић остао у пријатељским односима са др Миланом К. Д. Главинићем, који је био такође масон, али је искључен пошто је као члан Југословенске радикалске заједнице др Милана Стојадиновића гласао за конкордат са Ватиканом. Био је ожењен Добрилом Кнез-Милојковић. Главинићи су традиционално били масони. У породичном фонду Главинића у Историјском архиву Београда чувају се кецеље и рукавице Велике масонске ложе „Шумадија“. АЈ, 100, 18, 57, 105, Главинић Милан, др; УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4279, 16 др Милан К. Д. Главинић др Милошу Ђурићу (поводом педесетогодишњице рада), Космајска [Маршала Бирјузова] улица бр. 41, Београд, 24. децембар 1964; ИАБ, Породични фонд Главинић.

⁷⁶ „Одмах по окончању рата, партизани су упали у Ђурићев стан, мобилисали његовог сина јединца, који је убрзо са Сремског фронта враћен, убијен метком у леђа“. Вид. Душан Т. Батаковић, „Генерал Драгољуб Дража Михаиловић“ у: *Књија о Дражи*, уредио Радоје Л. Кнежевић, предговор овом издању Душан Т. Батаковић, *Catena mundi*, Београд 2017, стр. 24, фн. 19. („усмена казивања Звонимира Вучковића и Димитрија Ђорђевића“). Милош Ђурић се после оженио Зором Ђурић. Вид. Ксенија Марицки Гађански, „Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића“, *Антика и савремени свет: научници, истраживачи и шумачи: зборник*

семинара Филозофског факултета у Београду, одлуком министра просвете Србије, Митре Митровић Ђилас, преузет на Филозофски факултет. После рата околности на Факултету биле су, међутим, из корена промењене: „Победом социјалистичке револуције код нас су извршене дубоке промене у основама свих наука, а особито хуманистичких. Ове промене морале су бити првенствено изражите кад су у питању филозофске дисциплине. Сад је требало показати предност марксистичког погледа на свет, поставити филозофске дисциплине на основу историјског и дијалектичког материјализма, обрадити историју филозофије средствима марксистичког метода, развијати, једном речју, филозофију марксизма. Од обнове рада Факултета, одмах после рата, па до 1953. године кад је пензионисан, наставу свих филозофских дисциплина – историју филозофије, логику, етику и естетику – држао је др Душан Недељковић.“⁷⁷ Иако се може рећи да је био левичар наклоњен социјалистичким идејама и да је користио и марксистичку терминологију, Милош Ђурић пре рата није био марксиста и судећи по његовим поратним текстовима не би се могло рећи да је „у потпуности усвојио марксистички метод“.⁷⁸ Ђурић је октобра 1946. премештен са Недељковићеве „Катедре марксизма – лењинизма“ на Катедру класичне филологије (латински и грчки) Филозофског факултета.⁷⁹ Редовни професор је постао 1950. Добио је награду Савета за културу Србије 1957. године. У то време новчани износи награда објављивани су у штампи на почетку вести.⁸⁰ Био је један од оснивача Српског филозофског друштва (1938), председник Музичког друштва „Корнелије Станковић“ и Српске књижевне задруге. Дописни члан Српске академије наука и уметности постао је 1955, а редовни 1961. године. За *Историју хеленске еџике* добио је

радова, [организатор скупа] Друштво за античке студије Србије; [главни уредник Ксенија Марицки Гађански], Друштво за античке студије Србије, Београд, 2013, стр. 74.

⁷⁷ Бранислав Ђукић [уз допуне и редакцију Михаила Марковића, Михаила Поповића, Радмиле Шајковић], „Историјат Катедре за филозофију“, у: *Свој година Филозофској факултету*, Народна књига, Београд 1963, стр. 165. Вид. више у: Борис Милосављевић, „Увод у ‘Спор око тумачења српске историје’ Кајице Миланова – Миланов, Недељковић, Ђилас“, у: Кајица Миланов, „Спор око тумачења српске историје“, *Историја српске филозофије* II, *Evro-Giunti*, Београд 2012, стр. 314–331.

⁷⁸ М. Јеремић (у име Удружења књижевника Србије и Српског филозофског друштва), Споменница посвећена преминулом академику Милошу Н. Ђурићу, уредник Војислав Ђурић, секретар Одељења језика и књижевности, САНУ. Посебна издања. Књига CDLVII. Споменница, књига 59, Београд 1972, стр. 14.

⁷⁹ Милан Будимир, „Милош Н. Ђурић као филолог“, II Говори на Комеморативном скупу Одељења литературе и језика Српске академије наука и уметности, Филозофског факултета у Београду и Удружења књижевника Србије, 27. фебруара 1968. године, *Споменница посвећена преминулом академику Милошу Н. Ђурићу*, уредник Војислав Ђурић, секретар Одељења језика и књижевности, САНУ. Посебна издања. Књига CDLVII. Споменница, књига 59, Београд 1972, стр. 20; Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 243; Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 183, фн. 3.

⁸⁰ Објављено је да је за ову награду добио 300.000 тадашњих динара. Веће награде добили су потписници Апела.

Октобарску награду 1961. године.⁸¹ Пензионисан је 1962. године. Након пензионисања радио је као хонорарни професор. Ђурићева педесетогодишњица рада свечано је прослављена 1964. године, када је и одликован Орденом рада са црвеном заставом. Дакле, за годину почетка научног рада узета је 1914. година, када је двадесетдвогодишњи студент Милош Ђурић у Загребу објавио *Видовданску етику*. Седмојулску награду добио је 1965. године.⁸² Милош Н. Ђурић је умро 5. децембра 1967. године.

* * *

Пре свега треба размотрити питање интелектуалног развитка Милоша Ђурића, као и разлику између његових раних и каснијих текстова. На ове разлике упућује Михаило Ђурић (1996): „између Ђурићевог младалачког залагања за духовну обнову живота у панхуманистичком смислу, то јест у име видовданског завета и свесловенских видика, и његовог каснијег дидактичко-педагошког бављења грчком филозофијом зјапи непремостив јаз. Некадашњи превасходно емотивно обојен однос према филозофији, који је јасно дошао до израза већ у полетном, сочном, разбарушеном језику, којим су написани сви његови рани, мање или више програмски списи, претворио се у хладан, објективан, чисто научнички однос према њој у свим каснијим, додуше више уџбенички него расправно усмереним публикацијама“.⁸³ Михаило Ђурић прво указује на разлику између Ђурићевог младалачког панхуманизма и каснијег педагошког рада на грчкој филозофији. Потом упућује на разлику између Ђурићевог раног и познијег стила писања, односно језика. За разлику од промене у начину писања која је очигледна, можемо претпоставити дубљу унутрашњу везу између раног залагања за духовну обнову живота и позније посвећености грчкој филозофији, култури и миту. Иако се у раним радовима Ђурић из све снаге залаже за интуиционизам, његова филозофска становишта су доследно и логично спроведена. Цела шума имена, појмова, метафора и асоцијација прети да сакрије основну идеју коју заступа, па се може слободно рећи да се од шуме не виде дрвета. Јаки изрази и бројна имена, почевши од Бергсона,⁸⁴ преко Боже Кнежевића,⁸⁵ Берђајева, Достојевског, Соловјева, Јасперса, Шпенглера, Лазе Костића и Његоша до Драгише Ђурића и многих других, само воде истом циљу – разумевању напретка једне свеопште филозофије човечанства, „филозофије панхуманизма“ која није хладна и статична,

⁸¹ За Октобарску награду додељивано је 400.000 дин.

⁸² За Седмојулску награду додељивано је 1.000.000 дин. Највиша награда у СФРЈ била је Награда АВНОЈ-а која је установљена 1966. године (заменила је награду СИВ-а).

⁸³ Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 244.

⁸⁴ Милош Н. Ђурић, „Анри Бергзон или филозофија стварања“, [Мисао, V, 7, III (1921), стр. 481–488; V, 8, III (1921), стр. 574–583], КИРФС, ИД II, ЗУ, Београд 1997, стр. 272–283.

⁸⁵ Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој филозофији. Излајање и кријшика*, [Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 484.

већ стваралачка, „пут инстинкта, хука артерија, импулс духа“.⁸⁶ Философија панхуманизма је јасна, светла и истинита и у својој општости надређена свему посебном и појединачном: „Свеотаџбина, Свебратска Држава Човечанства, Богочовечно Људство – још је увек сан. И планета људи још увек није обогочовечена Богонаolikoшћу Земље и Екуменственошћу Културе... Хоћемо једну отаџбину, јер има само једна историја – историја човека. Историје народа само су фрагменти те велике историје.“⁸⁷ Ђурић подразумева да је план светске историје остваривање све веће слободе: „Све даљи процес цивилизације и све више развијања хуманог осећања донело је укидање ропства, које су Платон и Аристотел прогласили били за најприродније друштвено стање; све даље, дубље и више растење човекова духа срушило је и феудализам, који је био санкционисан као нешто најсавршеније; свечовечанско осећање, које је раскинуло толике окове прошлости, раскинуће и ланце капитализма, коме се, поред свега тога што га носиоци његови настоје да утврде, данас темељи тресу; то осећање уклониће и све рђаве последице приватне својине и политичких власти; и донеће човечнији распоред леба и поседовања; то осећање, најзад, које треба да постане орган свести, чин сазнања, укинуће фанатизме и деспотизме цркве, која је монополисала божију вољу, узела на се улогу највишега чувара и господара, и одузела народу моралну власт.“⁸⁸ Ђурић је рано заузео позитиван став према марксизму, наглашавајући да су „научно обрађивање друштвених односа ‘својом науком омогућили Маркс и Енгелс’“.⁸⁹

Ђурић је у књизи *Рационализам у савременој немачкој филозофији* (1928) критиковао неокантовство које је још било веома утицајно у међуратном периоду.⁹⁰ Након исцрпног излагања „панлогизма“ марбуршке школе (Hermann Cohen, Alois Riehl, Paul Natorp, Karl Vorländer, Ernst Cassirer, који „има самостални значај“),⁹¹ „аксиологизма“ баденске школе (Wilhelm Windelband), „позитивизма“ (Ernst Mach и др, „од наших Драгиша Ђурић, Филип Медих“), Шелерове (Max Scheller) критике трансценденталне методе, Ојкенових (Rudolf Eucken) гледишта, Хусерлове (Edmund Husserl) феноменологије и „теорије предмета“ аустријске школе (Alexius Meinong, Ritter von Handschuchsheim),

⁸⁶ Милош Ђурић, *Философија панхуманизма. Један покушај нове југословенске синџајме*. Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића, Штампарија „Давидовић“ Павловића и друга, Дечанска 14, Београд–Теразије, стр. 74.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Исто, стр. 76.

⁸⁹ Драган М. Јерemiћ (у име Удружења књижевника Србије и Српског филозофског друштва), *Споменица посвећена претминулом академику Милошу Н. Ђурићу*, уредник Војислав Ђурић, секретар Одељења језика и књижевности, САНУ. Посебна издања. Књига CDLVII. Споменица, књига 59, Београд 1972, стр. 14.

⁹⁰ Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој филозофији. Израћање и критика*, [Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 286–380.

⁹¹ Ђурић упућује на оправданост Дворниковићеве критике „целе те лажне неокантистичке платонологије“. Вид. М. Ђурић, Исто, стр. 297, 300; Vladimir Dvorniković, „Zašto se platonizam obično krivo razumjeva“, *Nastavni vjesnik*, 1916.

Ремкеове (Johannes Rehmke) „основне науке“ (Grundwissenschaft) и Дришове (Hans Driesch) „доктрине реда“ (Ordnungslehre), Милош Ђурић износи критику рационализма, као заједничке карактеристике система које је изложио.⁹² Закључује да су све филозофије о којима говори „различни савремени облици и костими, савремене варијанте и нијансе једног од најстаријих и најтрадиционалнијих праваца мишљења, а то је платонизам“.⁹³ На овом месту Ђурићево гледиште се приближава Хајдегеровом трагању за извором мишљења. Ђурић не упућује на Хајдегера, већ на свог загребачког професора: „Алберт Базала даје основне компоненте активистичког гледања на свет и живот. У првом делу *Металогички коријен филозофије* он извршује коректуру рационалистичке филозофије и оне типа натуралистичко-емпиријског и оне типа спекулативног и приказује бивствено значење металогичких сфера у главним профилима филозофијске тежње.“⁹⁴ Милош Ђурић наглашава да је дошло до обрта у филозофији: „Натраг животу! Тим покликом замењен је трансцендентално-рационалистички поклик Натраг Канту!“⁹⁵ Ђурић несумњиво има у виду „тадашњу београдску ситуацију“ и „отворено тражи коректуру рационалистичке филозофије у оба њена главна вида, спекулативном (Петронијевић) и натуралистичко-емпиријском (Драгиша Ђурић)“.⁹⁶

Иако критикује рационалистичку филозофију и залаже се за филозофију живота и филозофију као живот („став vivo, ergo sum првобитнији је од става cogito, ergo sum“),⁹⁷ Ђурић се не препушта ирационализму. Постоји напетост између његове похвале животу и ирационалности и његовог увек доследног и јасног поступања у складу са правилима логике. Ђурић се, у ствари, залагао за спој ирационализма и рационализма: „Интуиција даје процесу стварања интензитет и покрет, а интелект даје смер и стил. Истинску, стварну, јединствену слику живота и света добићемо кад Логос стане примати од Биоса, а Биос од Логоса, кад се побрате априорни елеменат и апостериорни, кад се удруже логички моменат и металогички, кад се пољубе интелект и интуиција и донесу синтетичку филозофију. То ће бити филозофија целог, пуног, апсолутног човека, филозофија свечовека.“⁹⁸

⁹² Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој филозофији. Излајање и кријтика*, [Издавачка књијарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 353.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Исто, стр. 364. Уп. Dr Albert Bazala, *Filozofijske studije. 1. Metalogički korijen filozofije*, Rad Jugosl. Akad. Knj. 229, Zagreb 1924. Ђурић о изворима Базалиновог мишљења пише у: М. Ђурић, *Проблеми филозофије културе*, [Издање Књијарнице Рајковића и Ђуковића, Београд 1929], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 440.

⁹⁵ Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој филозофији. Излајање и кријтика*, [Издавачка књијарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 372.

⁹⁶ Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 260.

⁹⁷ Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој филозофији. Излајање и кријтика*, [Издавачка књијарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 372.

⁹⁸ Исто, стр. 376. Милош Ђурић је замерао Владимиру Вујићу што једнострано наглашава интуитивну страну живота, не водећи рачуна о равнотежи интуиције и интелекта. Вид. Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 273.

Код Ђурића је у млађим годинама била изражена идеологија Уједињене омладине српске, под чијим је очигледним утицајем био његов отац.⁹⁹ Колико је јако код Ђурића присутна народна епска песма, може да посведочи и начин на који њене мотиве уводи у филозофске анализе, као када говори нпр. о Хусерловој феноменологији: „Број његових присталица у последњих двадесет година потиснуо је у позадину представнике неокантистичких школа. У ставу нашег Илије Бирчанина што Турчину не да у кнежину, он је с великом решеношћу стао на пут енглеској емпиријској философији и продирању експерименталне психологије у логику, какву организује Кантова отаџбина, одабрана земља идеализма, априоризма и логизма.“¹⁰⁰ За Ђурића су, као и за омладинце из 19. века, српски народ и његова етика нешто што се уздиже у општечовечанску вредност: „Време је дошло да и Србин уђе у план космоса и да покуца на двери вечности. Треба да одреди и утврди што интимније своје односе према човечанству... Извојевана национална слобода има да буде мост преко којег се иде у земљу свечовека.“¹⁰¹

У објављеној заоставштини Милана Јовановића Стоимировића, управника Архива Србије 1941–1944. године, налази се и једна белешка о Милошу Ђурићу. Стоимировићево сведочанство о разговору са Ђурићем веома се разликује од мита о чика Миши, можда и због тога што је аутор нешто млађи Ђурићев савременик, који је послератне године провео на робији: „Седео сам с њим почетком јула 1965. у једном парку. [...] Кажу да је имао срчани напад, а треба узети у обзир да је он много и пио. Разговарали смо о којечему, па и о његовим преводима *Илијаде* и *Одисеје* (у стиху). Задржали смо се и на Теогнису Мегарцу. Он ми рече: ‘Ничеова докторска дисертација била је о њему. Ниче је од њега позајмио своју мржњу на гомилу, масу, народ.’ С обзиром да је Ђурић некада био супер-националан, а да је сад у овом режиму одједном постао туђ за некадашња своја убеђења (и пријатеље), наш је разговор био мучан. У једном тренутку ме је изазвао те му рекох ‘Милошу, Милошу, ти си добро прошао у овој револуцији, видим да те је нови режим пригрлио и да ти добро иде. Успео си да се одржиш и да се утврдиш...’ Он оћута неко време, па ми рече: ‘Морам да идем, збогом!’ – и откотура се у некадашњу зграду новог двора, свакако у неку срдачну посету код неког моћног руководиоца. Гегао се у ходу, али се држао *йравца*. А ја сам га посматрао и мислио о његовом случају. Тај некадашњи боем је умео да среди своје интересе (и да их увећа).

⁹⁹ О Николи Ђурићу вид. „Ђурић, Никола Т., учитељ, писац, публициста Крајишка Шаговина, Славонија, 7. IX 1866 – Београд, 13. IX 1941“^с, *Српски биографски речник* III (Д–З), Матица српска, Нови Сад 2007, стр. 657–658.

¹⁰⁰ Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој философији. Излајање и кријтика*, [Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 331.

¹⁰¹ Милош Ђурић, *Философија панхуманизма. Један йокушај нове јујословенске синџајме*. Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића, Штампарија „Давидовић“ Павловића и друга, Дечанска 14, Београд–Теразије, 1922, стр. 97.

Сад се он више не заноси косовским митом и не проповеда традиционални национализам.¹⁰² Сматрамо да Стоимировић није сасвим јасно сагледао линију мишљења Милоша Н. Ђурића, за коју можемо рећи да је била доследнија и у политичком и у филозофском смислу. Треба имати у виду да је Ђурић националним темама – косовском миту, светосављу као идеји-сили и видовданској етици давао општи карактер.¹⁰³ Као што смо већ показали, још је у *Видовданској етици*, поред националистичке реторике, имао и многе социјалистичке увиде, а користио се и марксистичком терминологијом.¹⁰⁴ Иако није био комуниста ни марксиста, нити је био члан политичких странака, његова политичка гледишта су несумњиво левичарска. Ђурић није усвојио марксизам после рата, већ је остао на том предратном социјалистичком и општечовечанском погледу на свет.

У писму Савету Филозофског факултета (1941) Драгише Ђурића, који је разврстао дела Милоша Ђурића у четири групе: а) филозофска, б) етичка, в) социјално-политичка и г) уметничка и општекултурна, најбоље се може открити веза између предратних и поратних филозофских схватања Милоша Ђурића: „Он историјски процес већег или мањег степена, не издваја, не усамљује га, то не, – супрот томе, он га реално универзализише, обухватајући све и практичне и теоријско-историјско-филозофске вредности – на општекултурним [...] Везивањем и методским одабирањем он се труди да јасно укаже на културно-филозофске вредности данога правца као и да све веже и све подигне у једну духовно-органску целину, реално-филозофски тип, тип нашег филозофског делања, стварања, – још и више, да му, уз то, одреди место између осталих народа, нарочито оних класичних, особито Старих Грка – Грка класичног доба, као и Римљана, у њину општекултурноме тиме и филозофском делању.“¹⁰⁵ Као „**филозоф историчар**“ Милош Ђурић, према Драгиши Ђурићу, „не следује уобичајеноме историјско-хронолошком посматрању“, већ „ствара своје врсте **теорију историјске процене** и тежи, да на путу методско-генетичког посматрања објасни све до самих праизвора, – крећући се, удубљујући се, у правцу од извора на још праизворније праизворе.“¹⁰⁶ Те „још праизворније праизворе“

¹⁰² Милан Јовановић Стоимировић, „Милош Ђурић“ (1892–1967), *Порџреџи љрема живим моделима*, пр. Стојан Трећаков, Владимир Шовљански, Матица српска, Нови Сад 1998, стр. 93–94.

¹⁰³ Милош Н. Ђурић, „Смисао Светосавља“, [*Наша снаја*, I, 1 (1941), стр. 65–68], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 269–271. Код нас је још крајем 19. века усвојен појам идеја-сила који долази из филозофије Алфреда Фујеа (Alfred Fouillée, 1838–1912). За супротно гледиште у схватању светосавља вид. Амфилохије Радовић, *Светосавско љросветљно љредање и љросветљеност Досиљеја Обрадовића*, Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1994.

¹⁰⁴ Не мислимо само у поратном периоду, већ раније. Вид. Милош Н. Ђурић, *Филозофија љанхуманизма*, 1922; „Увод. I. Хеленска књижевност и робовласничко друштво“ у: *Истљорџија хеленске књижевностљи* [Научна књига, Београд 1951], ИД IV, ЗУ, Београд 1996, 9–17.

¹⁰⁵ УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4285, Драгиша М. Ђурић, Савету филозофског факултета, 14. март 1941, стр. 3.

¹⁰⁶ УБ, ЛФМЂ, Ибр. 4285, Драгиша М. Ђурић, Савету филозофског факултета, 14. март 1941, стр. 1.

Милош Ђурић је налазио у античкој филозофији и култури, односно хеленској обичајности, тј. „хеленској етици“, посебно у хеленским митовима. Прелаз са мита на филозофско мишљење је тема којој је посветио посебну пажњу.¹⁰⁷ У раду „Хесиод и грчка филозофија“ (1935) „управо Хесиод“ са својим погледом на свет се ставља на тај „основни реално-прелазни историјско-генетички члан од мита ка филозофији“.¹⁰⁸ Михаило Ђурић је указао на пресудан значај мита и песничких слика у мишљењу Милоша Ђурића: „Уопште узев, Милош Ђурић је много више живео у архајском него у класичном добу грчке историје, био му је много ближи *mythos* него *logos*, поимао је он себе и свет око себе много више у слици него у појму“.¹⁰⁹ Треба имати у виду да је исте године кад је ово написано (1968), Михаило Ђурић објавио *Хуманизам као њолићички идеал. Оглед о грчкој култури*,¹¹⁰ у којем се даје другачији поглед на историју грчке културе од оног које је своје утемељење имало у „најизворнијем“ панхуманизму Милоша Ђурића. Иначе, на одбрани докторске дисертација Михаила Ђурића под насловом „Идеја природног права код грчких софиста“ 1954. године председник комисије био је Милош Ђурић.¹¹¹ Други члан исте комисије, Вељко Кораћ, у некрологу Милошу Ђурићу (1967), сматрао је да је важно истаћи да се „површним посматрачима дела Милоша Ђурића чинило [...] да је он више песник него мудрац“.¹¹²

Схватање *mythos*-а код Милоша Ђурића треба довести у везу са његовим схватањем „још праизворнијих праизвора“ и филозофије живота. За Ђурића филозофија није само апстракција и логика, већ и „стварни живот“. Утолико је тачан увид Михаила Ђурића да су Милоша Ђурића „више привлачили мистичко-иррационалистички увиди и открића него строго појмовно-дискурзивно мишљење“. Одсуство емотивног набоја у каснијим делима, не значи, међутим, да је Милош Ђурић променио своје основно становиште. Његови ирационалистички увиди нашли су своје утемељење у митском, „још праизворнијем извору“, пресократовском мишљењу које је сматрао истинском мудрошћу. С друге стране, већ смо показали да Ђурић доследно поштује логику и када је

¹⁰⁷ Милош Н. Ђурић, „Мит о Сунчевој сестри или познато и непознато у митској филозофији“, [*Жива филозофија*, 1 (1925), стр. 3–65], КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 144–172.

¹⁰⁸ УБ, ЛФМБ, Ибр. 4285, Драгиша М. Ђурић, Савету Филозофског факултета, 14. март 1941, 5; Милош Н. Ђурић, [„Хесиод и грчка филозофија“, *Гласник Јујословенској професорској групиштва*, XV, св. 8–10, Штампарија и књиговезница „Зора“, Београд 1935.], *Филозофски сјиси*, ИД III, ЗУ, Београд 1997, стр. 1–34.

¹⁰⁹ Mihailo Đurić, „Reč na komemoraciji Milošu N. Đuriću održanoj 19. 2. 1968. u Srpskoj književnoj zadruzi“, u: Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 249. 243 250

¹¹⁰ Михаило Ђурић, *Хуманизам као њолићички идеал: оглед о грчкој култури*, СКЗ, Београд 1968.

¹¹¹ Данило Баста, „Академик Михаило Ђурић (1925–2011)“, *Анали Правној факултету у Београду*, LIX, 2 (2011), стр. 422.

¹¹² Вељко Кораћ, „Пример Милоша Ђурића. Поводом смрти нашег великог научника и хуманисте“, *Полићика. Културни живот* (четвртак 7 децембар 1967), стр. 7.

наизглед сасвим понесен емоцијама. Иако истиче предност мишљења у емотивним сликама које је прогласио „правим и јединим обликом српске филозофије у прошлости“,¹¹³ Ђурић не одбацује логику и рационализам. Сматрао је да је потребно извршити спој између ирационалног и рационалног. Тај спој је добио свој израз у поратном периоду у системском раду на објашњењу онога што је назвао хеленском етиком. Ђурић је и пре рата осмислио предавања етике као продужетка „античке практичне филозофије, односно као моралности врлине (изврсности) и идеала калокагатије“.¹¹⁴ Сматрамо да се не може рећи да између предратног и поратног филозофског рада Милоша Ђурића „зјапи непремостив јаз“ у суштинском смислу. Разлика у речнику раних и каснијих радова је производ поступног развитка његовог мишљења, које је у каснијем периоду добило другачији израз од првобитног, али је основна идеја веома стара и у суштини се није променила. Иако је на основу Ђурићеве биографије сасвим јасно да му првобитна намера није била да прелази са филозофије на филологију, стицајем околности и то се уклопило у опште оквире.¹¹⁵

Необично је, међутим, што Ђурићево капитално дело *Историја хеленске етике* и друга већа дела таквог великог критичара неокантовске школе личе на неокантовске системе, на пример, Винделбандову *Историју филозофије*. Појам етике, који асоцира на неокантовце, узима се, како је указао Михаило Ђурић, „у сасвим широком и неодређеном смислу“.¹¹⁶ Милош Ђурић је јасно „открио намеру да у својој књизи обухвати и изложи и нефилозофска и филозофска схватања старих Грка о моралним питањима и тако покаже да су ова друга историјски настала из оних првих, али се заплео у несавладиве тешкоће око критеријума који му је послужио као основ за појмовно разликовање оних првих од ових других“.¹¹⁷ Назив капиталног дела Милоша Ђурића могао је бити *Историја хеленске обичајности*, чиме би избегао погрешно разумевање термина и смисла свог дела. Преводом Јегерове *Paideia* (Werner Jaeger, *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, 1934–1947) на српски језик (1991),¹¹⁸ Ђурићева *Историја хеленске етике* и други слични велики захвати и прегледи развитка грчке културе и филозофије изгубили су, међутим, значај који су раније имали.¹¹⁹

¹¹³ Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 9.

¹¹⁴ Ђурић, као и Ксенија Атанасијевић, узима у обзир и народну етику (видовданску, косовску...). Вид. исто, стр. 289–290.

¹¹⁵ При томе треба узети у обзир и један општи правац у изучавању филозофије који је изучавање грчке филозофије постепено премештао из подручја филозофских студија у класичне студије, што је тема за посебно разматрање.

¹¹⁶ Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 246.

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Verner Jeger, *Paideia. Oblikovanje grčkog čoveka*, [prvu knjigu prevela Olga Kostrešević, drugu i treću knjigu prevela Drinka Gojković], Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1991.

¹¹⁹ Уп. Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУ, Београд 2014, стр. 406.

Милош Ђурић је великим мислима из прошлости прилазио непосредно, што је било уклопљено у његово схватање вечности хеленске мисли.¹²⁰ Иако Драгиша М. Ђурић тврди да догматичност „није карактеристика његове филозофско-научне делатности него само критично-реална динамичност у свему што дела – што проживљује као историчар мислилац“,¹²¹ Милош Ђурић, у основи, није писао проблемски, нити критичко-херменеутички, већ аподиктички.

Ђурић је припадао свом времену и његова филозофска схватања треба разумевати у контексту филозофских схватања његових савременика, а не из перспективе већ унапред замишљеног ванвременог појма филозофије, јер такав приступ прети да одбаци целу међуратну филозофску делатност пошто није била довољно у духу појмовно-дискурзивног начина мишљења. Али ако неко свесно жели да превазиђе ниво рационално-дискурзивног начина мишљења, то је филозофски сасвим оправдано: „Неће бити само логика и гносеологија, чиста наука и априористичка метода, него и ведар, непомућен живот и чиста, непомућена срећа. Неће бити само философија, него и права софија.“¹²² Иако је био заступник интуиционизма, није одбацивао логику, нити се, као неки његови филозофски савременици између два рата, сасвим предао спонтаним асоцијацијама. У Ђурићевом мишљењу, међутим, постоји двострукост која се огледа у заступању ирационализма и јасног поштовања закона логичког мишљења.

Михаило Ђурић је с правом указао да је знање Милоша Ђурића било „широко, мада не увек и поуздано“, а реч „продорна, мада не увек и одмерена“, „сликовита, мада не увек промишљена“.¹²³ Милош Ђурић је изворни спој песништва и мудрости сматрао, међутим, основом филозофског мишљења. У том смислу је и његов прелаз са предавања филозофије на предавање класичне филологије, иако узрокован спољашњим чиниоцима, имао дубљи унутрашњи смисао осветљавања „још праизворнијих праизвора“ мишљења. Ђурић је трагао за „археофилософијом“ као извором ирационализма, где је налазио праву мудрост (софија) коју је ценио више од рационализма, појмовног мишљења и љубави према мудрости (философија).

¹²⁰ Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 247.

¹²¹ Драгиша М. Ђурић, Савету Филозофског факултета, 14. март 1941, стр. 2–3.

¹²² Милош Н. Ђурић, „Археофилософија као извор ирационализма. Из проблема нове философије живота“, *Летопис Матице српске*, XCIX, 305, св. 1-2, (1925), стр. 21–27, КИРФС, ИД, II, ЗУ, Београд 1997, стр. 223.

¹²³ Mihailo Đurić, „Reč na komemoraciji Milošu N. Đuriću održanoj 19. 2. 1968. u Srpskoj književnoj zadruzi“, u: Mihailo Đurić, „Miloš N. Đurić kao istoričar grčke filozofije“, *Filozofski godišnjak* 9 (1996), str. 249.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

УБ – Универзитетска библиотека у Београду

ЛФМЂ – Лични фонд Милоша Н. Ђурића¹²⁴

АЈ – Архив Југославије, Фонд 100, Масонске ложе у Југославији 1919–1941. (1872–1958)

ВА – Војни архив, Фонд Недићева архива

ОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

„Иди за својом искром и нећеш појрешити“. Лични фонд Милоша Н. Ђурића у Универзитетској библиотеци, [изложбу и публикацију приредили Даница Филиповић и Никола Марковић], Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд 2008.

Милан Јовановић Стоимировић, „Милош Ђурић“ (1892–1967), Портрети према живим моделима, пр. Стојан Трећаков, Владимир Шовљански, Матица српска, Нови Сад 1998, стр. 93–94.

РАДОВИ МИЛОША Н. ЂУРИЋА (1892–1967) (хронолошки)

ИД – Милош Н. Ђурић, *Изабрана дела*, I–VI, ЗУНС, Београд 1996/7.

Милош Ђурић, „Апстиненција и национални прогрес“, *Српски гласник*, Загреб, 7 (1912).*

Милош Ђурић, „Из народне поезије“, *Српски гласник*, Загреб, 12 (1912).*

Милош Ђурић, *Видованска епика*, [„Пријатељима Гаври Милошевићу и Владимиру Черини], Библиотека Југославенске националистичке омладине, уређују: Владимир Черина, Милош Ђурић и Владислав Фабијанчић. Издање Српског академског друштва Његош у Загребу, Загреб 1914, [репринт ГРО „Просвета“, Ниш 1988].*

Miloš Gjurić, *Smrt majke Jugovića. Književno-filozofska studija*, [„Ove strukove smilja, kovilja i čubra posvećujem gospodi prijateljima Milisavu J. Kostiću, Nikoli Iliću i Milanu Kašaninu“], Izdanje Griča. Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda d. d, Zagreb 1918, [репринт Гро „Просвета“, Ниш 1988].*

Милош Н. Ђурић, „Анри Бергзон или философија стварања“, [*Мисао*, V, 7, III (1921), стр. 481–488; V, 8, III (1921), стр. 574–583], *Културна историја и рани философски сјиси*, (даље: КИРФС), ИД II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 272–283.

Милош Ђурић, *Философија њанхуманизма. Један покушај нове јуословенске синтаме*. Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића, Штампарија „Давидовић“ Павловића и друга, Дечанска 14, Београд–Теразије 1922.*

Милош Н. Ђурић, „Поводом металогике у народној песми“, [*Мисао*, V, XII, 5–6 (1923), стр. 976–995], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 200–214.

¹²⁴ Грађа Личног фонда Милоша Н. Ђурића је прегледна и уредно сложена. Нажалост, недостају документи које Милош Ђурић наводи у својим биографијама, а део докумената представљају фотокопије на којима се понекад не могу видети потписи.

- Милош Н. Ђурић, „Археофилософија као извор ирационализма. Из проблема нове философије живота“, *Лейпцигска Мајинице српске*, ХСІХ, 305, св. 1–2, (1925), стр. 21–27, КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 219–223.
- Милош Н. Ђурић, „Мит о Сунчевој сестри или познато и непознато у митској философији“, *Жива философија*, 1 (1925), стр. 3–65], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 144–172.
- М. Ђурић, „Дух руске философије“, [*Српски књижевни гласник*, 24, 1 (1928), стр. 45–54], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 231–239.
- Милош Н. Ђурић, *Рационализам у савременој немачкој философији. Излагање и критика*, [Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1928], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 285–380.
- М. Ђурић, *Проблеми философије културе* [докторска дисертација], [Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића, Београд 1929], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 381–389.
- Милош Н. Ђурић, „Хесиод и грчка философија“, [*Гласник Југословенској професорској друштва*, XV, св. 8–10, Штампарија и књиговезница „Зора“, Београд 1935], *Философски списи*, ИД III, ЗУНС, Београд 1997, 1–34.
- Милош Н. Ђурић, „Смисао Светосавља“, [*Наша снаја*, I, 1 (1941), стр. 65–68], КИРФС, ИД, II, ЗУНС, Београд 1997, стр. 269–271.
- Милош Н. Ђурић, „Хомерова Илијада и наше народне песме“ [*На изворима уметничке лепоте. Огледи о Хомеру*, СКЗ, Београд 1957, стр. 175–192], *Хеленска књижевност и комитаристика*, (даље: ХКК) ИД I, ЗУНС, Београд 1997, стр. 99–108.
- Милош Н. Ђурић, „Хомерова Одисеја у огледалу наших народних песама“, [На изворима уметничке лепоте. Огледи о Хомеру, СКЗ, Београд 1957, стр. 175–192], ХКК, ИД I, ЗУНС, Београд 1997, стр. 109–125.
- Милош Н. Ђурић, „Платонова академија и њен политички рад“, [САНУ. Посебна издања, књ. СССXXXIV. Одељење литературе и језика, књига 11, Београд 1960] *Философски списи*, ИД III, Београд 1997, стр. 251–412.
- Милош Н. Ђурић, „Философија, а не филозофија“, *Жива Антика* 12, 1 (Скопље, 1962), стр. 205–208.

ТЕКСТОВИ О МИЛОШУ ЂУРИЋУ (хронолошки)

- Бранислав Петронијевић, „Милош Ђурић: Проблеми философије културе“, *Мисао* 31, 233/240 (1929), стр. 177–180.
- Вељко Кораћ, „Признање нашем великом хеленисти. Зборник посвећен др Милошу Ђурићу“ *Полијтика* (13. новембар 1966), стр. 18.
- Фрањо Баришић, „Неумор-перо: записи о делу проф. Милоша Ђурића“, *Студент* 26 (29. новембар 1966), стр. 5
- Вељко Кораћ, „Огромно је чика-Мишино дело“, *Полијтика* (7. децембар 1967), стр. 11.
- Милан Будимир, „Ширио је своје човекољубље на све који су га окруживали“, *Полијтика* (7. децембар 1967), стр. 11.
- Фрањо Баришић, „Уторак вече, у ’Видин-Капији““, *Полијтика* (7. децембар 1967), стр. 11.

- С.О. „Једно сећање академика Густава Крклеца. Др Милош Ђурић и круг младих загребачких писаца“, *Полиџика* (недеља, 17. децембар 1967), стр. 18.
- Вуко Павићевић, „Потврђивање стваралачког живота. О трајној вредности и особености у филозофији Милоша Н. Ђурића“, *Полиџика* (10. децембар 1967), стр. 18
- Радмила Шалабалић, „Умро је Милош Ђурић – хелениста и револуционар“, *Просвејтни њреплег* (13. децембар 1967), стр. 5
- „Реч Фрање Баришића на комеморацији Милошу Н. Ђурићу у Српској књижевној задрузи одржаној 19. фебруара 1968,“ *Гласник Српске књижевне загреје* бр. 1 (1968), стр. 21–23
- Михаило Ђурић, „Рећ на комеморацији Милошу Н. Ђурићу одржаној 19. 2. 1968. у Српској књижевној задрузи“, у: Михаило Ђурић, „Милош Н. Ђурић као историћар грчке филозофије“, *Филозофски годишњак* 9 (1996), стр. 243–250.
- Владимир Дедијер, „Ти у дипле свираш, а ја етику предајем“, *Полиџика експрес* (18. јануар 1972).
- Сјоменица њосвећена њреминулом академику Милошу Н. Ђурићу, уредник Војислав Ђурић, секретар Одељења језика и књижевности, САНУ. Посебна издања. Књига CDLVII. Споменица, књига 59, Београд 1972.
- Богдан Шеших, „Филозофија смисла и смисао филозофије Милоша Н. Ђурића“, *Зборник Маџице српске за грушњивене науке* 63 (1977), стр. 35–43.
- Станислав Винавер, „’Медеја’ у преводу Милоша Ђурића. Херојски језик“ [24. март 1953], Београдско огледало 802 (1977), стр. 83–86.
- Михаило Ђурић, „Милош Н. Ђурић као историћар грчке филозофије“, *Филозофски годишњак* 9 (1996), стр. 243–250.
- Ксенија Марицки Гаћански, „Српска култура пре и после Милоша Н. Ђурића“, *Анџика и савремени свет: научници, истњраживачи и џумачи*. Зборник радова, [организатор скупа] Друштво за античке студије Србије [главни уредник Ксенија Марицки Гаћански], Друштво за античке студије Србије, Београд, 2013, стр. 68–80.
- Миодраг Мића Стојановић, приредио, *Рајсодија српских хомерида. Сећања на чика Мишу*. Поводом 125 година од рођења (1892) и 50 година откако је преминуо (1967), Интерпрес, Београд 2017.
- Милован Витезовић, *Исџић код њрофесора Милоша Н. Ђурића*, ЗУНС, Београд 2017.

ОСТАЛА ЛИТЕРАТУРА (хронолошки)

- Albert Bazala, *Филозофске студије*. 1. *Металогички коријен филозофије*, Rad Jugosl. Akad. Knj. 229, Zagreb 1924.
- Надежда Јовановић, „Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942,“ *Годишњак рада Београда* 18 (1971), стр. 77–106.
- Дејан Медаковић, *Срби у Зајребу*, Прометеј, Нови Сад 2004.
- Милан Јовановић Стојимировић, *Силуеџе сџароџ Београда*. Треће допуњено издање, избор и предговор Божићар Ковачевић, Просвета, Београд 2008.
- Данило Баста, „Академик Михаило Ђурић (1925–2011)“, *Анали Правноџ факултџета у Београду*, LIX, 2 (2011), стр. 421–425.

- Dragomir Bondžić, „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011*, Zagreb 2012, str. 275–284.
- Борис Милосављевић, „Увод у ‘Спор око тумачења српске историје’ Кајице Миланова – Миланов, Недељковић, Ђилас“, у: Кајица Миланов, „Спор око тумачења српске историје“, *Историја српске филозофије II*, Еуро-Giunti, Београд 2012, стр. 314–331.
- Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, ЗУНС, 2014.
- Борис Милосављевић, „Божидар Кнежевић“, *Срби 1903–1914. Историја идеја*, Клио, Београд 2015, стр. 442–445.

Boris Milosavljević

PHILOSOPHICAL VIEWS OF MILOŠ N. ĐURIĆ

S u m m a r y

Important for understanding the philosophical views of Miloš N. Đurić (1892–1967), apart from his writings, is to take into account his biography and to establish the facts of his life based on historical sources, particularly archival material and memoir notes left behind by his contemporaries. The central question as far as his intellectual evolution is concerned is the difference between his panhumanism in his youth and his later pedagogical work on ancient Greek philosophy. Although he was a proponent of intuitionism and a critic of neo-Kantianism, Đurić, unlike some of his philosophical contemporaries of the interwar period, did not reject logic or give himself completely over to spontaneous associations in his philosophical reflections. Đurić was a man of his times and his philosophical views should be understood in the context of contemporary philosophical thought.

Keywords: “philosophy of panhumanism”, Vidovdan ethic, neo-Kantianism, intuitionism, logic, ethics, myth